

Miodrag-Miško Dragov Bajković
arhitekt

iz Građanah - Riječka nahija

DEVASTIRANJE (BESTRAGANJE)

CRNOGORSKIJEH MANASTIRAH

Predmet »Obnova i zaštita arhitektonskog našljeđa« predava mi je prof.dr Peter Fister. Jedne prilike 1984. godine, profesor Fister je pred nama, studentima četvrte godine Arhitektonskog fakulteta u Ljubljani, izgovorio (citiram - prijevod na crnogorski):

»Za mene je u Jugoslaviji najkvalitetnije i najvrjednije arhitektonsko našljeđe - tradicionalna makedonska kuća i tradicionalna crnogorska kuća u basenu Skadarskog jezera. Kad sam video što su Crnogorci poslije zemljotresa učinili od svojih sela(h) i seockih kuća(h) - Crnogorci za mene više ne postoje« (kraj citata).

Nije mi ovo bilo baš premilo čut, ali sam i ka student znava da čoek ima 100 pravica(h).

Tadijer je u pitanju bila tradicionalna, narodna, anonimna ili, kako je u užim stručnim krugovima sve popularnije reć - vernakularna arhitektura (sa latinskog: vernakularno/lokalno graditeljsko našljeđe).

Tradicionalne kuće jesu izuzetno važan dio baštine svakojega naroda - a, ovđe naprijed je riječ - o našim manastirima, odnosno - o devastiranim i degradiranim zakonom zaštićenim dobrima crnogorske kulture!

I, o još ponečemu!

Za ovu priliku sam odabra pet manastira (Dobrilovina, Ostrog, Ždreba(o)nik, Starčevo i Beška) - pet karakterističnih primjera devastacije i degradacije blaga naše kulture!

To što je od istih učinjeno s bande Srpske pravoslavne crkve (najvišijem dijelom u potonjih četvrt vijeka), u ništa manjoj mjeri - važi i za još neke manastire (Orahovo, Ćelija Piperska, Sveti Arhanđel Mihailo na Prevlaci kod Tivta, itd.)!

Manastir Dobrilovina

Manastir Dobrilovina je izgrađen 1609. godine.
Na ovome mjestu postoji je stariji hram i konak.
Više puta je pustošen i paljen od strane Turaka - samijem tijem i više puta obnavljan.
Potonja značajna obnova je iz 1905. godine.
Poslije II svjetskog rata manastir je napušten.
Ponovo je »zaživio« 1989. godine.

Manastir Svetog Đorđa, kojeg čini crkva Svetog Đorđa, poznat pod imenom Dobrilovina - izgrađen je na lijevu bandu rijeke Tare, zapadno od Mojkovca, u rijetko impresivnom pejzažu, okružen livadama, šumama i planinskim vrletima.

Manastirska crkva, jednobrodna, kupolna građevina sa poprečnim transeptom koji formiraju pravougaone, plitke i niske pijevnice, sa polukružnom apsidom na istočnoj i pripratom na zapadnoj strani, skladno je arhitektonsko rješenje sa fino uklopljenom i originalnom drvenom kulom zvonika nad ulazom, uz pročelje priprate.
Proporcijama i rješavanjem odnosa masa, mada umanjenih dimenzija, potseća na Manastir Moraču, pa je poznata i pod nazivom »mala Morača«.

Manastir Dobrilovina je dobro kulture od nacionalnog značaja!

Kako su vrijeme i okolnosti, nakon »zaživljavanja« manastira 1989. godine, donijeli i potrebu za izgradnjom novog konaka - isti je izgrađen na najgrđi mogući način. Od učinjenog, moglo je biti grđe samo - da je ova kuća-konak, manjim ili višim svojijem dijelom, »naslonjena« na samu crkvu.

Naime, konak je izgrađen na jugozapadnom dijelu manastirske porte, tako da, kad se uskijem putom, koji se odvaja sa glavnog puta Mojkovac-Đurđevića Tara (inače jednim pristupnim), pošetilac primiče manastiru - crkvu samo djelimično vidi ili je, od novoizgrađenog konaka, uopšte ne vidi (zavisno od tačke na prilaznom putu na kojoj se potrefi), tako da se oko istog mora obigravat da bi se uljegli u crkvu.

Što više - i da ovo nije jedini pristupni put, izgradnja konaka je bila nedopuštiva na mjestu ispred manastirske crkve (jugozapadno od crkve), tijem prije što je i u samojzi manastirskoj porti bilo prostora, duž njezinog ševernog ogradnog zida, za neuporedivo »bezbolniju« gradnju - uspješnije rješenje u konkretnomu prostoru.

Kako u današnji vakat SPC nije ničesovi finansijski problem dokupit ili, može bit, uzurpirat prostor-površine neposredno oko (skoro će cijelo stoljeće) nasilno otetijeh crnogorskih manastira(h), a okolo zanago ima dovoljno livada za tako nešto - za očekivat je bilo i mnogo više suptilnosti i odgovornosti u »nalaženju-određivanju« lokacije za gradnju konaka.

Naravno - najumjesnije je šcelo bit da je »novi konak« podignut na mjesto »starog konaka«, koji se nalazio ševerno i vanka sadašnje manastirske porte (a vjerovatno u okviru nekadašnje) i koji je bio »dovoljno« sačuvan još u drugoj polovini XX stoljeća - to jes, da je »stari konak« rekonstruisan.

Kad je potrebito i kad se planira izgradnja kuće-konaka, koja će skupa sa dobrom kulture činjet kompleks-cjelinu, prvo se mora, glede na sadržaj, a prije svega na veličinu buduće kuće/kuća (horizontalni i vertikalni gabariti), vrlo oprezno pristupit odabiru lokacije, odnosno - pazit da: svojijem položajem (udaljenošću-blizinom), volumenem (veličinom) i arhitekturom (oblikovanjem masa, tipologijom, likovnošću fasada, detaljima i materijalizacijom), ta nekoja nova gradnja, ne ugrozi autohtonost arhitekture postojećeg dobra kulture i njegovu dominantnost u prostoru.

U ovom slučaju upravo je učinjeno sve obrnuto i naopako:

- Konak je izgrađen ispred ulaza u relativno malu manastirsku crkvu i u njezinoj neposrednoj blizini - tako da je »zaklanja« i »sklanja«, a trebalo je bočno od crkve i na pažljivo odmjerenom razdaljini;
- Ova građevina u osnovi ima dimenzije 13 m x 11 m, spratnost S+P+Pk1+Pk2 (čak četiri etaže) i površinu oko 500 m² - tako da crkvu čini »još manjom«, a ista površina se mogla »dobiti« - izgradnjom konaka više površine u osnovi (primjera radi: u obliku izduženog pravougaonika), ali zato manje spratnosti (S+P), što bi bilo neuporedivo primjerenije i stručnije.

Samo da spomenem i da je mobilijar u crkvi uglavnom nov i ne uklapa se u skladnost unutrašnjeg prostora.

Agresivni »SPC-graditelji« i ovđe su pokazali svoju nežnavenost i nepoštovanje svega što smo stoljećima na ovim prostorima umjeli izgraditi i sačuvati, jer je njihovim »činjenjem« (a ne libe se), nekadašnja slika Manastira Dobrilovina u okruženju - nestala, ka što je ovi naš jasni mentalni orijentir u prostoru - izbljedio!

Manastir Ostrog

Manastirski kompleks Ostrog čine dva manastira - Gornji i Donji, sazidana u različitim historijskim epohama.

Gornji manastir, smješten u praistorijskoj okapini sa potvrđenim paleolitskim nalazom, sastoji se iz dva hrama: starijeg (pećinske crkve Vavedenja Presvete Bogorodice - u donjem manastirskom nivou), po svemu sudeći, podignutog još prije dolaska Vasilija Jovanovića (Sveti Vasilije Ostroški), kojeg on obnovi 1665. godine, i centralnog hrama Vozdviženja Časnog Krsta.

Buduća istraživanja tek treba da potvrde da li ta pećinska crkva iz 1665. godine (jedna od postojeće dvije (donja)), danas uopšte postoji u izvornom obliku-izgledu.

Donji manastir posvećen Svetoj Trojici, izgrađen na zaravni na kojoj je nekad bila seoska crkva, podiga je 1824. godine, tadašnji arhimandrit ostroški - po odobrenju mitropolita cetinjskog Petra I Petrovića Njegoša.

To je jednobrodni hram sa polukružnom apsidom i karakterističnim dvoetažnim zvonikom uz pročelje.

Kompleks Donjeg manastira postepeno se razvija služeći potrebama i Gornjeg manastira.

Tu se nalazi većina manastirskih kuća-konaka (i ostalih pomoćnih građevina), čije je najstarije krilo sagrađeno 1742. godine.

U više navrata Manastir Ostrog se naša na udaru Turaka.

Tokom pohoda na Crnu Goru 1768. godine, oni su i poharali Gornji manastir.

Gornji manastir je paljen 1853. i 1877. godine, a obnovljen je 1881. godine.

U Gornjem manastiru je 1923. godine, došlo do požara.

Tadijer su dvije male pećinske crkve ostale skapulane i predstavljaju ključne djelove ove svetinje.

Manastir je od 1923. do 1926. godine, ponovo obnovljen.

Današnji izgled Gornjeg manastira Ostrog je iz tog perioda obnove, kada je izgrađen i zvonik.

Manastir Ostrog je kategorizovan ka dobro kulture od međunarodnog značaja!

Gornji manastir Ostrog je, sam po sebi, jedinstveno arhitektonsko djelo, a skupa sa Donjim manastirskom, uz visinsku razliku od cca 250 m, tvore osobenu kompoziciju u prostoru.

U tipološkom smislu, ova dva manastira (manastirske crkve) su na arhitektonskom nivou, sasvim različiti, čak suprotni - što im, sporad slike koju međusobno stvaraju, upravo daje poseban »šarm«, a samom prostoru posebnu ambijentalno-pejzažnu vrijednost.

Gornji manastir »utisnut« u okapinu okomite kamene litice i Donji, sagrađen niže, na nevelikoj zaravni, čine dva »pola« iste cjeline.

Pobrojano-opisano je devastirano na sljedeće načine:

- Izgradnjom konaka u blizini Gornjeg manastira, 80-tih godina prošlog stoljeća, dobili smo upravo primjer, koji se objektivno može ovako opisat: Nijedan student arhitekture, na nijednom cijenjenom evropskom arhitektonskom fakultetu, ne bi položio ispit (a o diplomskom radu nema preše bešedit), kad bi ovako nešto na predmetnoj lokaciji predložio - ka svoj projekat.

O čemu se radi?

Manastirska crkva »utisnuta« u stijenu, dobila je u svojoj blizini »konkurenciju«. Zgrada konaka iz druge polovine prošlog stoljeća, je bušenjem stijene »našla« prostor u vještački stvorenom udubljenju, da bi istom bila »utisnuta« u stijenu. Postupljeno na ovi način ovđe nema zbora o uklapanju »novog« u/uz »staro« (prilagođavanju »novog starom«), već je ovakvom izgradnjom konaka, sporad ponavljanja tipologije gradnje - autohtonost arhitekture Gornjeg manastira Ostrog, koja se ogleda u osobitoj i prepoznatljivoj tipologiji - »oteta«.

Drugijem riječima rečeno: autohtonost arhitekture manastira je okrnjena i narušena, tako da je ono glavno što ga je činilo neponovljivom slikom i neponovljivim mentalnim orijentiranjem u prostoru - izgubilo jedinstvenost. Sve je to (izgradnja konaka) moglo: i »malo« dalje (par stotina metara(h)) i »malo« drugačije (samostojeća kuća), a najbolje je šćelo bit da »gore« nema ničesa novoizgrađenog, to jes - da Gornji manastir Ostrog bude jedina kuća (ovozemaljska Božja kuća) koja postoji poviše-iznad Donjeg manastira Ostrog.

Ovđe se mora spomenut i naglasit da kuća-konak, podignuta na ovom mjestu priđe 1844. godine, iako se nalazi u neposrednoj blizini (najbliža građevina - ali i na nižoj koti) Gornjeg manastira Ostrog - sporad: svojeg malog volumena, jednostavne fasade (što podrazumijeva njezinu arhitektonsku vrijednost, glede konteksta u kojem je izgrađena) i materijalizacije u kamenu, koji je »stopljen« sa stijenom pri kojoj je ova kuća-konak prislonjena i suprotan materijalizaciji i boji samog manastira - ne samo da ne »ugrožava« arhitekturu manastira, već skupa čine skladnu i jasnu cjelinu - »poštujući« gradaciju značaja.

Priča o likovnosti fasade predmetnog konaka iz druge polovine prošlog stoljeća, u smislu: da je fasada morala više bit odraz ovdašnje graditeljske tradicije našeg komata Mediterana, je - potlje priče o njegovoj: lokaciji (blizu manastira), ogromnim gabaritima (i horizontalnim i vertikalnim) i promašenoj tipologiji i materijalizaciji - opoznjela i bezpredmetna;

- Donji manastir je, u potonijih par decenija(h), »prezagušen« gradnjom više novijih zgrada(h) u njegovom okruženju, što skoro bez izuzetka, nikad nije prihvatljiv i dobar pristup gradnje, kad je u pitanje dobro kulture. Iste su: svojim lokacijama-položajem u odnosu na manastir (blizu manastira i/ili kotama iznad kote manastira), nevjerovatno prećeranim gabaritima i, najblaže rečeno, pobrkanim arhitektonskim »oblikovanjem« - jednostavno neprimjerene i »bez lijeka«.
Mimo već navedenog a nedopušćivog je i to: da su neke od ovijeh kuća-konaka (i drugijeh sadržaja), postavljene na »osi« okle se ispred Donjeg manastira vidi/gleda Gornji manastir, što je imalo posebnu vrijednost;
- Krajem 2004-te godine završena je izgradnja crkve na oberu (glavici-uzvišenju) poviše Donjeg manastira.
Njezinom izgradnjom, uz prije opisano, dodatno je i došljedno narušena našlijeđena i jasna logika u prostoru, koja se ogledala i u čvrsto formirana dva »pola« (postojanjem dva manastira, uz poznatu visinsku razliku njihovih položaja-lokacija) i tijem, sve skupa sagledano - dovedeno je do nivoa ozbiljnih prostorno-arhitektonskih promašaja.
Sad je tu još i »nešto pomeđu«.

Tako je unešena »zbrka« (ćak i haos u odnosu na staru sliku), jer je ta nova (»treća«) crkva, tu đe je, doslovno na silu uđenuta, a njenijem preneglašenim »prisustvom« na terenu - svima nama nametnuta je izmijenjena slika ukupnog

prostora i ovoga kompleksa, ka prepoznatljive i jedinstvene cjeline i njezinih ambijentalno-pejzažnih osobnosti.

Postupalo se, postupaće se i dalje (a mi se nikad nećemo avizat (prizvat pameti)) - taman ka (može i bez ovoga »ka«) da je SPC cilj: sve što »tamo oni« zamisle obavezno i realizuju, pa i po cijenu da naslijeđeno bude - devastirano, degradirano i prepušteno što dubljem zaboravu.

Isuviše je sve nekadašnje u Ostrogu bilo tako prirodno i u skladu sa fizičkim prostorom logično osmišljeno i tako puno arhitektonski vrijedno i moćno, da bi se u tolikoj mjeri i na opisani način dozvolilo - narušit i naružit!

»Tamo njima« očigledno niđe ništa ne znači (ne bendaju - ne begenišu) - »genius loci«!

Manastir Ždreba(o)nik

Izvorni naziv za manastir je: Ždrebanik (što vezuje za slovensku riječ - »ždrebje«, koja označava: plodnu zemlju - čiji dio je bio pošed manastirski).

Manastiru je vremenom promijenjeno izvorno ime - dodatkom jednog slova.

Međutijem, kako »tamo oni« na svakoji mogući način, svakoji »krš-na-krš« po Crnojzi Gori, »mora(j)u proglasit« da je iz doba njihovijeh Nemanjića(h) - i da, ama baš sve (naravno, liše Svetog Vladimira Dukljanskog (jer je to prosto - nemoguće)), na našijem prostorima, »počinje« š njima - tako i u ovom slučaju »tvrde«: da je manastir dobio ime jer je ovđe, čoče, bio pašnjak te »blagorodne« dinastije i da su isti tu toboš uzgajali konje (ždrebad).

Dodaju i da je ovđe navodno živjela (čak bila udata) sestra onoga što »nema-de-ima-nja« i da su na ovom mjestu izgradili manastir »istovremeno« kad i Manastir Moraču.

Sve im je to »u skladu« sa nametnutom, ali, ka i u nebrojeno drugijeh primjera, naučno nedokazivom - »tamo njihovom istorijskom istinom«.

Posvjećen Svetom Arhanđelu Mihailu, manastir Ždreba(o)nik podignut je 1818. godine, na temeljima većeg i starijeg hrama.

Izgrađen je ka jednostavna jednobrodna građevina sa polukružnom apsidom i kampanjelom-zvonikom na preslicu.

Građen je od dobro obrađenog i kvalitetnog kamena slaganog u djelimično pravilne slogove. Način-stil gradnje je tradicionalan i u skladu sa vremenom gradnje. Osvješta ga je mitropolit cetinjski Petar I Petrović Njegoš. Polovinom XIX stoljeća izgrađeni su konak (istočno) i jedna prizemna zgrada izdužene osnove (zapadno). U manastiru je bila monaško-bogoslovska škola. Nekoliko puta(h) je paljen i pljačkan, a 1876. godine, razorili su ga Turci. Na zapadnoj strani je 1926. godine, dozidana priprata nad kojom je izgrađen zvonik kvadratne osnove. Nije pošteđen ni u II svjetskom ratu.

Manastirska crkva sanirana je sredinom 80-tih godina XX stoljeća. Od 1991. godine, nažalost - počinje se sa izvođenjem silnijih i naopakijeh građevinskih radova.

Postoji prijedlog da se, u skladu sa članom 35. »Zakona o zaštiti kulturnih dobara«, Manastir Ždreba(o)nik, kategorizuje ka dobro kulture od nacionalnog značaja!

Manastir Ždreba(o)nik je, do priđe dvije i po decenije, skladno i snažno dominira dijelom Bjelopavličke ravnice na kojem je izgrađen - vizuelno identifikujući okolni prostor. Spomenuta dominantnost, koja je tvorila osobenu sliku u konkretnom pejzažu, nije »postizana« veličinom manastirske crkve, jer ona sama po sebi - nije velika, već:

- naglašenim (ali ne i prenatlašenim) volumenom kampanjela-zvonika,
- ukupnim njezinim proporcijama - i povrh svega,
- što je u ravnici koja je okružuje, »ka na pjat ili dlan« - »moćno zračeci« spokojno postojala, imajući svoj prostorno-arhitektonski značaj.

Taj značaj joj je bio dat, jer su naši starizi majstori, bez veljih »planersko-urbanističko-arhitektonskih« škola(h), očigledno vodili računa, da samu crkvu ne zaklone i ne »zatrpaju« postavljanjem-odabirom lokacije i izgradnjom konaka (istočno) i izgradnjom prizemne zgrade izdužene osnove (zapadno).

Na taj način su očuvali gore spominjanu dominantnost crkve u okviru cijelog manastirskog kompleksa, jer su to, u konkretnom slučaju, prostorne mogućnosti itekako dozvoljavale.

Za potonje dvije i po decenije, niđe ništa više od toga nije ostalo - liše same manastirske crkve, ali u kojem kontekstu!?!

Đe nam je naša ovdašnja graditeljska logika i tradicija?

Đe nam je naslijeđena crnogorska sakralna (crkovna) arhitektura ovoga komata Mediterana, kojem pripadamo?

Poništena je svjesno »uvezenom« tuđom graditeljskom tradicijom - ukratko: nama stranom arhitekturom.

Redom poređano to izgleda ovako:

- Nekadašnja jednostavna ograda oko manastira, za sad je sačuvana samo prema jugu sa metalnom kapijom, dok je na temeljima preostalog dijela stare ograde podignuta nova, koja, »natrpana« silnijem detaljima i u izmijenjenom obliku - više no odudara. Na ševernoj strani, umjesto stare ograde i kapije, podignuta je nova »velja« ograda i po sredini iste - »silna« kula-pirg;

- Stari konak (istočno) je prilikom »rekonstrukcije« pretrpio neadekvatne arhitektonske izmjene (poprilične dogradnje u odnosu na postojeći gabarit; »dobio« je i neke čudnovate detalje (vaskoliki »design« trijema));
- Prizemna zgrada izdužene osnove (zapadno), u kojoj su nekad bile prostorije-učionice monaško-bogoslovske škole, dograđena je (povećan joj je gabarit u osnovi) i nadograđena - bolje reč nagrđena, jer je sadašnja spratnost ovoga »novog konaka« prizemlje i sprat, a u jednom dijelu se pojavljuju i krovna okna (viđenice), što zbori o »popriličnim« gabaritima ove »kuće na dva boja«;
- U porti manastira (u centralnom dijelu) izgrađena je građevina - »ala šadrvan« (nemam, naravno, ništa protiv šadrvana, ali je na ovom mjestu neprimjereno takvo arhitektonsko »oblikovanje«), koji se mora suminut (mimoić) da bi se došlo do dveri od crkve;
- Tu su i još »nečesove« nove pomoćne kuće.

Može bit da ovo gornje i ne zvuči baš tako »strašno« - dok se ne pogledaju fotografije i dok potanko ne pojasnim ove »freške građevinske intervencije«, u analizi koja slijedi:

- Novoizgrađena ograda (veći dio stare danas manjka), ima arhitekturu fortifikacija - »dovoljno jaki« zidovi, ugaona kulica-fortica (na severo-istoku) i kula-pirg (pirg je: toranj, toranj tvrđave, kula sagrađena uz manastir radi odbrane). Ne zna se čemu ova fortica, a priđe svega ovaj pirg - današnjim »korisnicama« manastira »služe«. »Od česa se« to one u Crnoj Gori u XXI stoljeću »mora(j)u branit«? Čemu u današnji vakat ovizi srednjevjekovni graditeljski koncept-manir?

Nama je proz vaskoliku istoriju bila nepoznata gradnja silnijih utvrđenja(h) oko manastira(h), to jes, manastiri nam nijesu bili utvrđenja (liše davno nestalog-oburdanog Manastira Ivana Crnojevića na Čipuru, iz 1484. godine), tako da čak ni Cetinjski manastir, u kojem je bio državni prijesto, nema baš takve odlike.

To je sastavni dio jednog drugog mentalnog sklopa i graditeljskog manira, stvaranog tokom 500 godina(h) »sveobuhvatne i temeljite« turske okupacije - duboko ukorijenjenog u tamošnjoj svijesti, koji je vremenom (a ima je kad) posta »kod«: da se treba »dooobro utvrdit«, tako da su »tamo njima« manastiri bili - taman utvrđenja;

- »Novi konak«, postavljen samo na 10-tak metara(h) ispred ulaza u manastirsku crkvu, je grdosija od zgrade, koja svojijem monstruoznim volumenom agresivno »sabija« arhitekturu same crkve, znatno je marginalizujući. Arhitekturu ovoga »novog konaka«, iskreno rečeno, nemam volju opisivat-analizirat, jer nema ničesove potrebe (dovoljno je viđet fotografije dvornjeg izgleda ovoga: »zisto rugla i grdila«);
- O novoizgrađenom »šadrvanu« i još nekim pomoćnim kućama - jednako nije potrebno posebice prozborit nijednu.

Sve ove građevine (ograda sa »odbrambenom« kulicom-forticom i kulom-pirgom, »monumentalni novi konak«, ka i dogradnja i »rekonstrukcija« starog konaka, ...) kumbulj su (nazovi) »raško-moravsko-vizantijsko-šumadijskog stila«, vrlo došljedno sprovedenog-izvedenog.

Ova ovakva, za pod našom kapom nebeskom, novokomponovano sklepana arhitektura, naravno - nema nimalo utemeljenja u crnogorskoj tradicionalnoj arhitekturi.

Prepoznatljiva, značajna i prijatna nekadašnja slika u prostoru, znanovijek je izgubljena-uništena.

Zašto je to urađeno?

Sporad česa to tako grade-rade po tijeħ naših manastira i od tijeħ naših manastira tizi »dobronamjerni« gosti (i pođeko ovdašnji)?

Koja je pričina tome?

Odgovor je:

upravo zbog nepoznavanja našeg mediteranskog podneblja (tuđe im je), tradicije i arhitekture (tuđa im je), a osobito usljed namjernog nepoštovanja i agresivnog nipodaštavanja iste (baš zato što im je tuđa)!

Takvo njihovo ponašanje iz SPC je, najblaže rečeno - anticivilizacijsko i nedostojno prostora đe obitavaju!

Manastir Ždreba(o)nik - danas

Manastir Ždreba(o)nik - nekad

Manastir Starčevo

Manastir Starčevo, koji se nalazi na ostrvu Starčeva Gorica, smatra se najstarijim manastirskom na ostrvima Skadarskog jezera iz doba Balšića.

Njegova izgradnja se vezuje za period 1376-1378 godine.

Ka osnivač manastira spominje se starac Makarije, po kojem su manastir i otok dobili ime.

Krajem XIV stoljeća u manastiru se nalazio poznati prepisivački centar u kome se odvija intenzivan rad na prepisivanju knjiga(h) i đe su nastala dva značajna rukopisa:

»Prolog Starčeve Gorice« i »Četvoroevanđelje Starčeve Gorice«.

Manastirska crkva Uspenja Bogorodice - jednobrodna građevina (skromnijih dimenzija, a skladnijih proporcija), sa svojim arhitektonskim karakteristikama, uz još neke crkve u basenu Skadarskog jezera, tvori osobitu skupinu crkava(h) - u obliku trikonhosa (trikonhos: osnovatlocrt u obliku trolista).

Starčevačku trikonhalnu crkvu formira podužni brod, zasveden blago prelomljenim svodom, sa bočnim konhama (konha: svod u obliku školjke - polukupola - u proširenom značenju apsida) uz centralni travej (travej: polje na svodu omeđeno-uokvireno uzdužnim i poprečnim lukovima) i polukružnom apsidom u širini oltarskog traveja. Specifičnost ovoga trikonhosa je izgradnja polukružnih ojačanja uz zapadne krajeve bočnih konhi, kojima se neutrališu sile kupolne zone na bočne zidove i u kojima su bile izvedene (proporcionalno) duboke niše.

Nad centralnim travejem izgrađena je kružna kupola odvojena od niskog kružnog tambura naglašenim poluobličastim vijencem.

U krovnim masama vanka naglašen je poprečni, tkz., »lažni brod«.

Uz zapadni zid crkve, ubrzo nakon gradnje crkve, bila je dozidana priprata (priprata: zapadni, ulazni dio crkve, koji je od ostatka crkve odvojen zidom i vratima), pri kojoj su kasnije sa južne i severne strane prizidani bočni paraklisi (paraklis: crkvice prizidane uz veću crkvu ili uklopljena u nju - služila ka grobna kapela, a i ka krstionica) - od kojih južni ima malu polukružnu apsidu.

Crkva je zidana pritesanim kamenom nejednake veličine, slaganim u horizontane redove.

Na manastirskoj crkvi je, u periodu od 1963. do 1965. godine, urađena rekonstrukcija i konzervatorski radovi.

U južnoj, bočnoj kapeli, po sopstvenoj želji, sahranjen je 1540. godine naš znameniti crnogorski štampar, vojvoda Božidar Vuković - Podgoričanin.

Uzgređ budi rečeno:

Božidar Vuković je poimanje svojeg porijekla odredio svojeručno napisanom tvrdnjom, da je: »Iz sela Đulići kraj Podgorice, Dioklitske zemlje, makedonska strana«.

Sve drugo je falsifikat, ka što je ona »pisanija« pod bismom mu u parku u Titogradu, koja je: nacionalno uvrjedljiva, sramotno »proračunata« i politički naopaka »podvala« ovdašnje vlasti. Običe im se i ona »o glavu« - ka što im se ta vrsta njihovoga »šurovanja« i slične »igranke« sa kvizlinzima - odavno već obijaju.

Žaloso je, pogubno i najvažnije - što se ovakva (i slična mnogo »krupnija«) nedjela-zlodjela ovdašnjih vlastodržaca, obijaju »o glavu« svima nama Crnogorcima, a običe se svim budućim generacijama, našoj kulturi, tradiciji, ... - i time doslovno ugroziti naš opstanak!

No, ta takva »pisanija« pod onom bismom (sve i da je tačna, a nije - no je lažna), ipak ima i jednu pozitivnu stranu.

Ista znači da:

Andrija J. Paltašić - Kotoranin, Šimun Kotoranin, jeromonah Makarije, Pahomije od Rijeke Crnojevića («ot ostrov Dioklitijskago jezera»), itd., nijesu, nit mogu na nijedan Božji način bit - »tamo njihovi« štampari.

Nešto su stariji i nešto su malo priđe počeli stvarati-štopati od Vukovića.

Manastir Starčevoje dobro kulture od nacionalnog značaja!

Na zli usud crnogorske kulture i ovoga 640 godina staroga manastira, sredinom '90-tih XX vijeka, Starčevu Goricu nastanjuje (uz »blagoslov«) »monah-izvanjac«, koji zapodijeva raznorazne »intervencije« na manastiru, sporad ostvarivanja svojih i ciljeva SPC!

Liše primjedbi da su:

- ugrađene metalne dveri na ulaz u manastirsku crkvu - položen olovni lim (table) ka krovni pokrivač, namjesto našeg tradicionalnog mediteranskog pokrivača (tiple kanalice) ili, na ovdašnjim crkvama, izvornih kamenih štiva-ploča- pri zidu bočne južne apside prislonjeni solarni paneli - stari pod od opeke u slogu »riblja kost«, zamijenjen fabrički rezanim kamenim pločama, postavljenim malo u »redove«, malo »riblja kost« (u svakojem slučaju - nakončavan je ka da se »autor« ruga) - skromno oblikovani ikonostas i časna trpeza;
- pri/na obnovljenom konaku dodati estetski i kroz materijalizaciju, neprimjereni trijemovi - ugrađena metalna vrata i teleri okana(h), a na oknima metalne škure - i ovđe prislonjeni solarni paneli;
- podignute dvije samostojeće pomoćne »kućice«;
- obnovljena kapija na ulazu u portu nije zasnovana na tradicionalnim rješenjima kod kojih se šljeme dvovodne kapije postavlja paralelno sa zidom, tako da se - uvođenjem novih elemenata (kakvo je krovno rješenje kapije) - gube podaci o autentičnim, tradicionalnim rješenjima;
- izmijenjena je konfiguracije dijela terena,

koje devastiraju, degradiraju i ruže manastirski kompleks, to jes, negativno uplivaju na arhitektonske i ambijentalne vrijednosti ovoga bisera našeg sakralnog našljeđa, ali su (eto) uz demontažu, zamjenu, oburdavanje, štemovanje, ... - ove »intervencije« ipak (manje ili više) otklonjive, popravljive i zamjenjive - postoje i »intervencije« (opis istih slijedi naprijed u tekstu), od kojih je prva »neispravljava do u potpunosti«, a druga je »u potpunosti neispravljava«.

Manastirska crkva je nekad bila fresko-pisana.

Ne zna se tačan period nastanka tadašnjeg oslikavanja unutrašnjosti crkve, ali je za pretpostavit da se to najvjerojatnije desilo u prvim decenijama nakon izgradnje Manastira (obično je tako bivalo).

Vaskoliki fresko-pis iz tog perioda je otpa-nesta, skupa sa podlogom na kojoj je slikano - pa su se dugo već vidjeli apsolutno »čisti« zidovi od našeg »ljutog krša« i sige na svodu kupole.

Na tom otpalom materijalu nađeno je zanemarljivo malo sitnih djelova fresko-boje, koji su mogli poslužiti samo ka dokaz da je unutrašnjost crkve nekad bila fresko-pisana.

Znači - ne zna se kako je nekadašnje fresko-slikarstvo u Manastiru Starčevo izgledalo, to jes, ne zna se koje i kakve su to freske (svece, slikarske kompozicije, ...) Balšići i drugizi, svojim očima gledali u ovom i ostalim njihovim manastirima (naravno - liše motiva iz Svetog pisma).

Mnim i tvrdim da su, ka i stoljećima prije, unutrašnji arhitektonski sklop i graditeljski slog - morali ostati »vidljivi« (znači: originalni zidovi, tehnika zidanja, vještina i način konstruisanja nosećih lukova, svodova i kupole) i da tako očuvani, budu šedočanstvo jednog divnog i

osobitog doba srednjovjekovne (Zetske) sakralne arhitekture, koja pripada korpusu mediteranske arhitekture - umjetnosti - kulture.

Ima značajnih starih manastirskih crkava koje su ostale neoslikane:

- jer nema dovoljno »podataka-ostataka« nekadašnjeg fresko-slikarstva da bi se uradila odgovorna-stručna rekonstrukcija;
- što se, potlje više stoljeća »zakašnjenja«, u umjetničkom smislu smatra neprikladnim i neozbiljnim danas oslikavat te starinske Božje kuće - to ne bi bio »odraz« vremena, okolnosti, kulturološkog konteksta, ... - ukratko, to ne bi bila istina;
- jer je (skupa s dva gornja stava), jednostavno neuporedivo značajnije i jedino vrijedno: sačuvati i pokazati - autentičnu arhitekturu.

U tom smislu, kao pozitivne primjere (među ostalijima), spomenuću: Manastir Stanjeviće (nema fresko-boje na njegovijima zidovima i na svodu) i Crkvu Svetog Petra i Pavla u Bijelom Polju, gdje su ostaci (manji ili veći fragmenti) nekadašnjeg fresko-pisa, konzervirani i pokrivaju malu površinu unutrašnjosti crkve, dok je dominantni dio površine zidova i svodova, nakon »gubitka-propadanja« fresaka, osta »ogoljen«, sa svim vidnim i vrijednim ondašnjim graditeljstvom (barem je tako bilo 2004. godine, kad sam kao član »Komisije za utvrđivanje stanja nepokretne baštine kulture Crne Gore«, obigra vaskoliku Crnu Goru i posetio i ovu crkvu).

Nadam se da se niko u današnje doba neće »zaigrati« ili »zagnati« - da ih malteriše i fresko-piše.

Ovde se već radi o nečem drugom!

Manastirska crkva je iznutra malterisana, jer je ista »pod obavezno i neizbježno morala biti fresko-pisana«.

To je (opet) učinjeno sporad nepoštovanja crnogorske kulture, s ciljem nipoštavanja crnogorske kulture i s očiglednom namjerom mijenjanja crnogorske kulture, našeg našljeđa i tradicije.

Konkretno:

Na »udarnim« mjestima (odmah lijevo i desno od ikonostasa - vidjeti priloženu fotografiju), naslikana su »dva lika« kojima ovde mjesto nije, kao što ga (ni jednom od njih) ne može biti ni u crkvenom kalendaru Crnogorske pravoslavne crkve.

Radi se o likovima Simeona i Save Nemanjića.

Anticivilizacijski cilj je jasan: za 100, 200, ... godina, ovizi »likovi« trebaju »šedočiti« da su »dubokoukorijenjeni« dio crnogorske tradicije, što nije tačno!

Ta navodna »ukorijenjenost« se teče na Balšiće, koji su bili katolici - ne može odnositi.

Naime, naša ovdašnja tobošnja »ponešenost« za Simeonom i Savom je:

- prije 750-800 godina, na ovim prostorima, »na silu« uvezena;
- potom vjekovima i vjekovima blijedo (da blijede nije moglo biti) i »teke ično« tinjala - bolje reći: suštinski nije ni postojala, osim u crkvenom kalendaru i to kao bilo koji drugi manje važan svetac;
- onda počev od 1856. godine, kroz ime ovoga mlađeg (opet »inicirano« od »došljaka« u Crnu Goru (»vrlo pouzdanog« mitropolita)), »na fine« nametana;
- tokom okupacije od 1918-te pa dvije naredne decenije, »pod moranje« nametnuta;
- u potonje dvije i po decenije nam se opet neprirodno, agresivno i po svakoju cijenu nameće, osobito kad je u pitanje ovi stariji i »zapostavljeniji« lik (hram mu se u Berane podiže i litija mu se »u čast« razvlači ulicama Titogradskim).

Istorijske činjenice zbore da je Stefan Nemanja s-v-e i po vaskolikoj ondašnjoj Duklji: nemilosrdno oburda i razorio, surovo pohara i opustošio i namjerno u živi plam i oganj uždio - liše Kotora grada.

»*Ostale gradove poobara i poruši i pretvori slavu njihovu u pustoš ...*« (Stefan Prvovenčani: »Žitije svetog Simeona«).

» ... *gradove sazidane od njih, razruši i izmeni slavu njihovu u sliku pustoši, i ime njihovo ne nazva se više tamo u oblasti toj ...*« (Domentijan: »Žitije svetog Simeona«).

Takav Nemanja je bio: agresor, okupator i neprijatelj Duklje!

Kome pravo kome krivo - šćeli ne šćeli:

Neko - ko je ubijajući, koljući i prosipljući toliko silne krvi po Duklji, okrvavio svoje ruke (i to ne do lakata(h), no do ramena(h)) - ko je donio smrt, strah i glad, iznudio suze, patnju i bol, ostavio bez domova i ognjišta, nagna u zbjegove, ... - i ko je (zbog pobrojanog) unesrećio i sljedeće generacije onih čija dukljanska krv i danas teče žilama našijema - može bit samo zlotvor i zlikovac, što Simeon »mirotočivi« i jest, ako ćemo jedino pravo i istinito, a istina je, valjda - preča od svega!

Upravo tako su ga tadijer naši pra-prađedovi i smatrali i mogli doživljavat, jer im je samo to svojim »zlodjelima« - bio »zaslužio«.

Eto, takvog Nemanju zamonaši Sava - i čak proglasi »svecem« (»kanonizova« - navrh samo jedne godine pošto je umaro (!)) - i to »mirotočivim«.

Za nas Crnogorce, ovi krvnik našijeh predaka(h) može bit samo - puka suprotnost od »mirotočivog«!

Niđe ne intrah i ne pročitah da je Sava »osudio« neviđene očeve zločine počinjene po Duklji ili da se je - ka »hrišćanin« - barem »ogradio« od užasa očevijeh zločina(h).

Sve to zbori o samom Savi!

Vrnimo se fresko-pisu (sumnjivog sadržaja i kvaliteta).

Znaju oni u SPC da je »odrađeno slikarstvo« (ovi freški fresko-pis) u ovom manastiru (i ostalim manastirima) sa likovima navedenih »svetaca«, kad je Crna Gora u pitanje - podvala i laž, ali još bolje znaju da - sto puta ponovljena laž postane svoja suprotnost i poprimi snagu svoje suprotnosti i da će godine, decenije i vjekovi - »učinjet svoje«.

Zato ovoj dvojici - nije mjesto ovđe!

Glede svega gore navedenog i opisanog, a na osnovu:

»Elaborata o revalorizaciji nepokretnog kulturnog dobra Manastir Starčevo«, Ministarstva kulture Crne Gore - Uprave za zaštitu kulturnih dobara (koji se »drži da leži« u nekoj ladici), treba:

otuć vaskoliki oslikani malter sa zidova i sa svoda ove manastirske crkve (što je nemoguće »do u potpunosti« uspješno izvest sa sige na svodu kupole, zbog njezine strukture i teksture i sporad kvaliteta današnjeg maltera).

Treba li naglašavat da je (naravno i podrazumijeva se) - sve ovo urađeno bez saglasnosti nadležnih intitucija države Crne Gore, ali i bez »reakcije« inspekcijjskih službi i sudskih organa ove iste uboge »države«.

Ovi toboš »monah« (rodom iz Novog Pazara) i ovi »dobronamjernik« svemu CRNOGORSKOM je maljevima svjesno (»znava je što čini«) i nemilosrdno u tirinte (sitne komate) razbio pronađene vrijedne kamene ostatke latinične prošlosti iz doba Vojislavljevića, koji su bili rukom dukljanskih majstora isklesani i šedočili o našoj Dukljanskoj kulturi.

Tako razbijene i uništene ostatke jedne sjajne kulture je, uz angažovanje radne snage »od povjerenja«, bačio u škarpe (ili škrape) ovoga školja i zatrpa gomilama zemlje!

Sporad česa su mu »ovizi obrađeni krši i latinicom ispisane štive« - smetali?

Jasno je, da on i njemu slični - imaju (odavno (već stoljećima)) patolišku potrebu poništiti i planski-zacrtano uništiti (ako i kad im može biti) sve dokaze postojanja Vojislavljevića - onakvih kakvi im n-e odgovaraju.

Nažalost, tako malo toga je i bilo ostalo - poslije Nemanjinog vandalstva, koji je uništio sve dukljansko-zetske skriptorije i spomenike pisane latinskim jezikom.

Ono vrijedno što je nastalo u slavnoj Duklji i opstalo, a što ne mogu potrijet - prisvajaju, odnosno: »proglašavaju tamo njihovom tradicijom i kulturom«!

Kad je 1215. godine despot Mihail Komneni ponio mošti Svetog Vladimira Dukljanskog, tizi »moćnizi Nemanjići« (koji su tadijer »vladali« okupiranom Dukljom), ni pokušali nijesu da, sa one bande Rijeke Bojane (iz Drača), mošti velikog našeg sveca (po ne znam koju cijenu) otmu i vrnu u svoje ruke i Prečistu Krajinsku.

Ne, ni kopornuli se nijesu!

Zašto?

Zato što Sveti Vladimir Dukljanski jednostavno nije bio »tamo njihov« svetac - i taman im je bilo dobro došlo da njima tuđi-dukljanski i moćni kult nestane, da bi »na komociju« stvarali svoje kultove - nama »uvezene« i nametnute.

Danas se oni isti: »diče« s našijem svecem i veličaju ga.

Ipak, najvažnije im je: »tamo njihovu svetiteljsku tradiciju«, taman i uz očiglednu pr(ij)evaru (svojstvenu im »sobraznu otimačinu«), »produžit« - ni manje ni više no skoro 200 godina(h).

Kako u Duklji ni jednog jedinog slova »s« od srpstva, za koje bi se »tamo oni« mogli »ufatit«, nije postojalo iz perioda dugog skoro šest stoljeća (dakle: 600 godina i/ili 18-tak generacija), znači - od prvijeh dolazaka našijeh predaka na ovi dio Mediterana (potonja decenija VI i začetak VII stoljeća), pa do Nemanjine okupacije Duklje (1186. godine) - nit je toga slova »s« moglo biti, jer je naše porijeklo isključivo dukljansko - onda je sve trebalo »podešavat« tako da »sve mora i početi s Nemanjicima«.

Nauk(a) veli da ovoga predmetnog slova »s«, nije (pod milijem Bogom) postojalo na ove DUKLJANSKO-ZETSKO-CRNOGORSKE strane ni još 5-6 stoljeća potlje - to jes, ukupno oko 35 (slovima: trides't-i-pet) generacija(h)!

Svak ko zaboravlja, omalovažava i sramotno poništava 35 generacija(h) svojijeh predaka i, »mijenjajući-preobrćući« istinu o njima, zatire ime svoje - vjerovatno je nežnaven i/ili izmanipulisan, ali - sigurno je: takav insan se imentuje - zastiđe!

Na kraju:

Dok su ovizi ostaci u kamenu - naše nacionalno blago - zatrpani, dotični »monah« (čitajte: zločezbina, jer on monahu niđe nije podoban (sličan)), uz primitivni »gest« rukom (neprikladan da bi se ovđe opisiva), usmjerenoj put tijeh ostataka, koji nestaju sa svjetlosti dana, a uz njegovu nadu da ih šilje u šen vječnog mraka - ushićeno, pobjedonosno i glasno izjavljuje-uzvikuje-kliče:

»Evo im ga sad njihovi Vojislavljevići«!!!

P.S. Nauka na ostrvu Starčeva Gorica ne poznaje kulturološki sloj iz doba Vojislavljevića (kolika su istraživanja opošljena - nije ni čudo), ali - ne smije se smetnut s uma, da je ovi »monah«, tokom skoro četvrt vijeka, izmijenio konfiguraciju dijela terena (silno: kopa, prekopava, trapio, dubio, podziđiva, prenosio zemlju, nasipa, razbija, ravna, ...) - i tako ima' dovoljno vremena i prilike »vršiti spontana arheološka istraživanja« (»sprovodio« je on i »namjerna istraživanja«) - i dolaziti do njemu »mrskih otkrića«.

Ako se država Crna Gora kad odluči i skupi kuraži, konačno kapi u glavu (prizove pameti) i imadne skoposti (»snage«) da - ovoga nazovi »hrišćanina«, koji šlježe na njemu strani-tuđi i po svemu »daleki mu« Mediteran - izvede pred sud (prizove k spoznaniju prava), navi čas javno obetavam: da će se šedočit na način kako sam ovđe tvrdio!

Postoji živi očevidac-šedok prisutan na Starčevo - taman na »udarni dan ovijeh događanja«, kojemu je, ovi nesretnji »kaluđer«, sve opisano: lično povjerio i pokazao i pred kojim je citirano izgovorio!

Manastir Beška

Manastir Beška, smješten na sjevernu stranu istoimenog otoka u Skadarskom jezeru, osnovan je neke u potonje dvije decenije XIV stoljeća, kada je Đurđe II Stracimirović Balšić, sagradio crkvu Svetog Đorđa, a u svakom slučaju prije Đurđeve smrti 1403. godine.

Izbor otoka Beška za gradnju crkve skoro sigurno bio je vezan i za činjenicu - da su na njoj već postojali ostaci manje trobrodne bazilike koja se, po karakteristikama, može datirati u vrijeme Vojislavljevića.

U neposrednoj blizini ove manastirske crkve, Đurđeva žena Jelena, podigla je 1439. godine, upravo na ostacima spomenute Vojislavljevića bazilike (nad njezinim središnjim brodom), svoju grobnu crkvu, posvećenu Presvetoj Bogorodici, o čemu šedoči ktitorski natpis.

Severozapadno od crkve Svetog Đorđa, bila je krajem XIV stoljeća, izgrađena kuća na dva boja, čiji su zidovi djelimično sačuvani, a koja je služila ka konak, što znači - da su ovi manastirski kompleks nekad činjele: dvije crkve i konak.

Površina ostataka konaka (osnova donjeg boja ima cca 300 m²), govori o značaju i, po svemu sudeći, o brojnosti monaške zajednice u ta doba.

Manastir je u srednjem vijeku bio važan prepisivački centar u kojem su nastala i dva poznata rukopisa: »Šestodnevnik« i »Gorički zbornik«.

Nedugo po izgradnji crkve Presvete Bogorodice, već tokom druge polovine XV stoljeća, ovo značajno manastirsko središte je, pred najezdom osmanlija, napušteno, a prije 1485. godine, kada to konstatuje Ivan Crnojević.

Crkva Svetog Đorđa ima osnovu izduženog oblika, dimenzija horizontalnog gabarita 6 x 20m. Pripada tipu trikonhosnih crkava Zetske graditeljske škole, sa kupolom nad centralnom zonom naosa, pod kojom je kružni (cilindrični) tambur na niskom-plitkom kvadratnom postolju, koje se oslanja na četiri isturena pilastra.

Istovremeno kad je crkva građena, uz zapadni zid naosa, formirana je prostrana priprata zasvedena gotičkim rebrastim svodom, na čijoj se zapadnoj fasadi uzdiže visoko i moćno kampanjelo na preslicu sa tri okna. Nekad je pri istoj fasadi postojala drveni trijem.

Pomeđu ostalih karakterističnih detalja vrijedno je naglasiti da je crkva vanka zidana pritesanim kamenim blokovima, slaganim u pravilne horizontalne redove, a posebice je brižljivo zidana zapadna fasada.

»Zavod za zaštitu spomenika kulture« sa Cetinja je 1966. godine, izveo zaštitne konzervatorske radove na crkvi Svetog Đorđa, koji su podrazumijevali čišćenje crkve od bujne vegetacije, uklanjanje nestabilnih djelova zidova i njihovo preziđivanje.

Tom prilikom je rekonstruisan i gornji dio monumentalnog zvonika, đe su bila okna na preslicu.

Crkva Presvete Bogorodice je jednobrodna građevina pravougaone osnove, dimenzija 4,5 x 6,5 m, sa polukružnom oltarskom apsidom na istočnoj strani i kampanjelom na preslicu sa jednim oknom.

Naos, zasveden ovoidnim (u obliku jajeta, jajast) svodom, podijeljen je na dva jednaka traveja parom plitkih pilastera, pomeđu kojih je u zoni svoda ojačavajući luk.

Zidanje je izvedeno tesanim kamenim kvaderima slaganim u pravilne horizontalne redove.

Ubrzo nakon završetka gradnje crkve 1439. godine, već sredinom XV stoljeća, dozidane su sa sjeverne i južne strane uske i dugačke kapele sa polukružnim apsidama (paraklisi).

Južni paraklis je bio otvoren, jer umjesto zida prema jugu, ima četiri stupca.

Glede na očuvane konzole i na zapadnoj fasadi i ostatke zidova ispred crkve - može se tvrditi da je crkva sa dvije strane (južne i zapadne) bila »opasana« trijemom (jednoslivnim krovom), dok se paraklis na sjevernu stranu - istom bio nadkriven jednoslivnim krovom, ali je, pomišljajući, prema sjeveru i otvorenom jezeru bio »puni« zid, sporad orijentacije, to jes, klimatskih uslova (posebice vjetrova).

Crkvu je prvi put obnovio knez Nikola 1901. godine, kada je izveden zvonik na preslicu. Nakon arheoloških istraživačkih radova 1970. godine, obavljani su konzervatorski radovi na crkvi Presvete Bogorodice sa ostacima starije trobrodne bazilike i uređen je prostor oko crkve i pristup od jezera.

Obimna arheološka istraživanja izvršena su 1986. godine.

Ovi radovi su u potpunosti definisali manastirski kompleks: prilazni put sa stepeništem, ostatke trijema ispred crkve Svetog Đorđa, tragove ograde i značajne ostatke manastirskih konaka sa sjeverozapadne strane.

Rezultati arheoloških istraživanja omogućili su da »Zavod za zaštitu spomenika kulture« 1991. godine, sačini projekat sanacije manastirskog kompleksa.

Projektom su obuhvaćene obje crkve, prilazni put i manastirska porta, dok su ostaci manastirskih konaka predviđeni za djelimičnu nadogradnju i restauraciju, odnosno konzervaciju.

Tako je na otoku Beška bilo do unazad decenije i po - to jes, do 2002. godine.

A kako je danas?

Otkad je i Manastir Bešku »zbrinula« okupatorska, zlonamjerna, zločinačka, antihrišćanska i anticnogorska filijala-ispostava-odbor SPC u Crnoj Gori, isti je devastiran - zaviijek!

Manastir Beška me najviše boli, pa ne samo sporad toga:

- što se na ovom mjestu gradilo i obnavljalo u doba sve četiri crnogorske dinastije;
- što je Bodinova trobrodna bazilika, koja je - iako mnogo manjih dimenzija, za uzor imala ranohrišćansku trobrodnu, troapsidalnu baziliku sa Martiničke gradine (Lontodokla), biskupskog centra krajem VII vijeka - bila (uz Prečistu Krajinsku i trikonhos sa Tophale) najstarija sakralna građevina na Skadarskom jezeru;
- što je mudri ktitor crkve Svetog Đorđa, Đurđe II Stracimirović Balšić, vaskolik jun mjesec 1389. godine - prešedio doma i nije šilja svoju vojsku na »tamo njihovo« Kosovo, šparajući tako živote našijema precima (teke da je Nikola pođešto naučio od Đurđa);
- što ovi manastirski kompleks sedoči i »priča« višeslojnu, značajnu i osobitu priču iz naše crnogorske povjesnice u doba Balšića;

no, priđe svega i povrh svega - sporad nekad prekrasne slike i logike, koju je ovi kompleks tvorio i ima' u prostoru, ka i sporad izuzetno vrijedne arhitekture njegovijeh crkava(h)!

Manastirski kompleks Beška, ka što je već rečeno, »nekad« su činjele dvije crkve i konak, longitudinalno postavljene gledano na sjeveroistočnu obalu ovoga otoka.

Viđeno s Jezera - na lijevu bandu kompleksa bila je mala crkva Presvete Bogorodice, posred istog (na nešto višoj koti terena) crkva Svetog Đorđa i na desnu bandu konak (istom na malo nižoj koti terena od središnje crkve).

Ta nekadašnja slika i logika u prostoru se dodatno može i ovako opisat-analizirat:

Posred kompleksa, sa svojim položajem, ukupnim volumenom i moćnim kampanjelom (koje je bilo najuzdignutija tačka-arhitektonski elemenat vaskolike kompozicije), dominirala je crkva Svetog Đorđa, dok su lijevo i desno od nje ravnotežu kompozicije činjele crkva Presvete Bogorodice i kuća-konak - u čijoj je pozadini lebđela valovita kontura ovoga školja.

Kako je sve to samo bilo uzvišeno a tako jednostavno osmišljeno u konkretnom fizičkom prostoru i, vama čitaocima, u ovom trenutku - lako zamislit-vidjet-imat pred očima tu vizuru.

Znaven i ošućajan odnos do gradnje u prirodnom kontekstu, naših starih majstora-graditelja - rukovođenih onijem nečujnim unutrašnjim »glasom«, koji ka da im je zborio:

»Arhitektura je nadogradnja prirode, koja, uz njezino poštovanje i uvažavanje, s prirodom čini cjelinu - samim tijekom i ljepotu«, ogleda se i u još nekoliko razloga za izbor baš tih lokacija za gradnju crkava, a posebice kuće-konaka.

Naime, nekadašnji konak je bio tako izgrađen-orjentisan, da je sprva »pred sobom« ima' zapadnu (ulaznu) fasadu crkve Svetog Đorđa, a poznije i crkvu Presvete Bogorodice, to jes, svojom ulaznom fasadom bio je obrnut put crkava(h).

Konak je »gleda« crkve - a crkve su »gledale« konak.

Takođe, izuzetno je značajno što je stari konak bio primaknut samom brdu i stijenama, koje se, naravno, i danas uzdižu i snažno nadvisuju ostatke njegovih zidova. To znači - da je ovu kuću, iako je bila na dva boja, tako priljubljenu pri brdu, odnosno - veličinu njezinog ukupnog volumena, a posebice vertikalnog gabarita - taj i takav spoj (odnos) prirode i građene strukture - vizuelno činio manjom i »stopljenom« sa okolicom.

Upravo tijekom, ka i položajem i skromnom veličinom crkve Presvete Bogorodice - crkvi Svetog Đorđa je »dat-ostavljen« značaj dominante u prostoru!

Tačno je da je naniže od Crkve Svetog Đorđa, upraj pri samom Jezeru, »sabijena i zabijena« nekad postojala pomoćna prizemna kuća malijeh dimenzija, koja, uz takvo njezino lociranje, nimalo nije uplivala na generalnu kompoziciju i sliku ovoga kompleksa.

Tome se veli - apsolutna cjelina!

Kakav neponovljiv mentalni orjentir u prostoru!

I sve je to bilo ostvareno u - longitudinalnoj formi (»potezu«)!

To se imentuje - »kunst«!

Kad se osnovni »prostorni koncept« na početku znaveno i logično »postavi« (a tako je i sa procesom projektovanja), onadijer se samo po sebi i do kraja otvaraju i ostvaruju preostala potrebna pravila, a u ovom slučaju to je - osunčanost glavne, ulazne i najduže (jugo-istočne) fasade starog konaka.

S veljjem razlogom sam se zadržao na potankoj prostornoj analizi konaka iz doba Balšića (u okviru ukupnog manastirskog kompleksa), pa da ovdje ne bih prekida ovi segment teksta, odmah ću uložiti u analizu novoizgrađenih konaka i ostalih kuća(h) u najnovije doba - doba onoga nepomenika ustoličenog na Cetinje.

Vaskoliko umijeće ovdašnjih mediteranskih majstora-neimara, zetsko graditeljsko našljeđe i ovo blago (i mnoga druga sakralna blaga) crnogorske kulture je za samo deceniju-dvije doslovno - uništeno!

Manastirskom kompleksu su se, bez reda i poretka, »pridale« pet novijeh kuća(h) - (nečesovi konaci, pomoćne zgrade i radionica) - od kojijeh su dvije i na po dva boja, a jedna od njih je izgrađena na cijela 3 m višoj koti terena od kote na kojoj se nalazi crkva Svetog Đorđa.

U stvari, ne mogu samo reć »bez reda i poretka«, a da podrobnije ne pojasnim, jer - iako razbačane, ipak su ove kućerine »poboli« tako da š njima »obigraju« centralnu crkvu Svetog Đorđa i nekako stvore »kružni oblik prostorne kompozicije«, to jes - »pretvaraju« postojeću izduženu-linijsku formu kompleksa - u kružnu, a davno stvorenu logiku u prostoru - obrću naopačke.

Oklen sad to?

Pa od đa'ola, trentaune (pomame) i furije današnjih graditelja (glavnina ih je pridošljaka: kako naručioca-investitora i korisnika/ca, tako i izvođača i ostalih »uvezenih um(j)etnika«) - koji se dofatiše našijeh svetinja.

Ima i još pođešto, razma (osim, liše) - hoteći sve ovdašnje crnogorsko prisvojit i s ciljem nipodaštavanja isto obavezno »što više i bolje »tamo njihovijem« dopunit i/ili prepravit« i tijem »nadgradit i nadgornjat« (u stvari - potrijet), a to je:

Što pusti ne mogu (iako je u slučaju Beške taj »koncept« teke začet) bez onoga u sebi »nepobjedivog i duboko usađenog koda« (koji im tokom 500 godina(h) Turci »uđenuše«) - da se u okolici manastirske crkve mora gradit sa svakoje njezine bande - dakle: treba se dobro »okružiti, utvrdit, zapatat i odbraniti« (posebice došljedno sprovedeno kod Manastira Ždreba(o)nik, Ćelija Piperska, itd.).

Glede »arhitekture« ovijeh kuća(h) i njihovog dvornjeg izgleda - treba reć:

Arhitektura ovoga manastirskog kompleksa je po svojim karateristikama pripadala širem mediteranskom korpusu arhitekture, uz osobenost ovdašnje Zetske graditeljske škole (Zetske romaničke (zapadne) tradicije) - a sad je tu zastupljen malo i »šumadijski stil« (ja mnim i odgovorno ka arhitekt tvrdim - da mu ovđe mjesta nije) - malo »arhitektura« dibidus ka sve one na crno izgrađene kućerine po predgrađima bilo koje depresivne balkanske varoši.

Njihovo lociranje i arhitektonsko »oblikovanje«, to jes, uopšte njihovo postojanje na prostoru Manastira Beška - devastira, devalvira i degradira arhitektonske, prostorne i kulturne vrijednosti ovoga manastira.

Vizi kojizi čitate ovi tekst se, naravno, šećate da sam, priđe samo jedne stranice papira formata A4, zborio o: divnoj-sjajnoj slici, fenomenalnoj kompoziciji, značajnom graditeljstvu i moćnom mentalnom orijentiru u prostoru na otoku Beška, koji su naši starizi (doslovno) majstori znavali izgradit - tvoreći konkretan i krasan kulturni pejzaž.

I bez ičesove dalje analize, što se ovđe učinjelo od samih crkava - sad već, na osnovu gore opisanih pet kućerina, a sporad nastalih posljedica - mogu slobodno napisat: da je nekadašnja slika Manastira Beška na istoimenom školju - zasvagda nestala!

Nebilo primijenjeno - to bi izgledalo taman ka da nam iz doma neko ponese-ukrade jednu od najdražijeh slika (izuzetne umjetničke vrijednosti), koju su nam preci ostavili - teke s tom razlikom što je ona nekadašnja slika Beške, ukradena jednoj državi i cijeloj jednoj naciji, koju su nam Balšići ostavili i koja je šedočila o našoj tadašnjoj zaista značajnoj arhitekturi (kulturi).

A, sve je to (za iste pare) moglo drugačije - obnavljanjem starog konaka u okviru njegovog horizontalnog i vertikalnog gabarita.

Imajući u vidu veliku površinu ovoga konaka u osnovi, ka i to da se radilo o spratnoj kući - svi postojeći novostvoreni sadržaji, komotno su mogli bit smješteni u gabarite nekadašnjeg konaka.

Stručnjaci zvanične državne institucije »Uprave za zaštitu kulturnih dobara« sa Cetinja - napravili bi projekat rekonstrukcije Balšića konaka ili bi izrada takve dokumentacije bila povjerena nekojem licenciranom projektnom birou, koji bi je, u skladu sa konzervatorskim i urbanističko-tehničkim uslovima - uradio.

Nakon dobijanja potrebitih saglasnosti, izdata bi bila građevinska dozvola i - sve bi bilo ka u civilizovanim evropskim državama.

Jedino tako je - pravo, zakonima propisano, stručno utemeljeno, arhitektonski kvalitetno, estetski značajno, prostorno neophodno, kulturološki neizbježno i, uz poštovanje slavne prošlosti i ponosnog našljeđa (a to od nas ištu Vojislavljevići, Balšići, Crnojevići i Petrovići) - jedino vrijedno!

Je li ovo ostvarit bila nečesova velja muka i zadaća i nečesovi osobiti marifetluk?!?

Crkva Svetog Đorđa

Pod u crkvi je popločan mašinski rezanim pravougaonim pločama i nijesu ostavljeni podaci o prvobitnom.

Na isti način su obrađeni kameni vijenci ispod krova crkve i djelovi vanjskih zidova, ka i »novi« kameni okviri (portal) oko ulaznih vrata.

Đurđev portal star 620-630 godina i višijem dijelom sačuvan-originalan, je vjerovatno suturisan ili razbijen u komate i, može bit, uzidan u tamo nečesovu među.

Krov i kupola su prekriveni limom, a izvorni prekrivač na ovijema crkvama, ka i na svim manastirskim kompleksima na Skadarskom jezeru - nekad su bile kamene štive-ploče.

Unutrašnji zidovi su malterisani, okrečeni bijelom bojom i pripravljeni za fresko-pisanje.

Malterisanjem skladne unutrašnjosti crkve trajno je uništena mogućnost »čitanja« unutrašnjeg sloga gradnje, koji je imao izuzetan značaj za izučavanje ovoga specifičnog tipa sakralnih građevina.

Ponavljaju se i ovđe neke iste »intervencije« ka i na Manastiru Starčevo.

Što mnim o fresko-pisanju starih crnogorskih manastirskih crkava u današnje doba i tijema novim i »inventivnim slikarskim djelima« pridošljaka na njima tuđi i daleki Mediteran - napisa sam u tekstu o Manastiru Starčevo.

Fresko-dekoracijom crkva će (tvrdim) bit »ukrašena« su ona dva »tamo njihova« insana - Simeonom (okupator Duklje i zlotvor naših predaka Dukljana) i njegovim najmlađim djetićem Savom (»hrišćanin« sumnjive suštine).

Već sam ovđe spomenuo da je »Zavod za zaštitu spomenika kulture« 1966. godine izveo zaštitne konzervatorske radove na ovoj crkvi i da je tom prilikom (pomeđu ostalog) rekonstruisan i gornji dio monumentalnog zvonika, đe su bila okna na preslicu.

Znači - znatno veći dio ukupne mase zida zvonika (sve do početka donja dva okna, ka i jedan dio zida koji je sa ševerne strane formirao lijevo okno u njegovoj punoj visini), bio je do i nakon konzervatorskih radova - originalno sačuvan!

Sad slijedi prosto nevjerovatna stvar (podatak) koju moždane ćelije svakojeg normalnog stanovnika starog kontinenta (đe i nama stoji dom), a da ne zborim normalnog historičara umjetnosti ili arhitekta, posebice arhitekata koji su svoj radni vijek posvetili obnovi i zaštiti sakralne i vernakularne arhitekture (poput onoga mogega profesora sa arhitektonskog fakulteta u Ljubljani, s početka ove studije) - zanago ne mogu apsorbovat.

Vjerovali ili ne: vaskoliki moćni zvonik na preslicu sa tri okna, »obnovitelji« ovoga našeg arhitektonskog, historijskog i kulturnog dragulja su oburdali - da bi ga konstruktivno (armirano-betonski) »ujačili«, pa iznova ozidali, to jes - kako je njima bilo drago i laički »prezidali«. Tako su potpuno uništeni podaci o tehnici zidanja, originalnom materijalu i prvobitnom izgledu - uništene su sve originalne partije zvonika.

Injektiranjem betona (ubrizgavanjem betona pod pritiskom) konstruktivno se uspješno saniraju bedemi, fortifikacije - srednjovjekovne zidine debljine i po nekoliko metara(h), a ne jedno kampanjelo (koje uopšte nije bilo u nečesovom problematičnom stanju) - čija je debljina zida cca 1 m i to pristupačnim za injektiranje sa svakoje njegove bande! Tehnički je to prosto šćela bit sitnica, da se na ovi način zvonik crkve Svetog Đorđa konstruktivno ujači - i sve to bez da bi se ijedan jedini krš mora šenut, a kamoli vaskoliko kampanjelo »razvalit«!

Ajde da su barem svakoji postojeći obrađeni kamen i prekrivnu kamenu ploču povrh zvonika, kad su razmicali-skidali - numerički označili i, nakon armirano-betonskih bajagi »neophodnih intervencija«, ponovo vratili tačno đe im je bilo mjesto (mada ni to nikako ne priznajem nit prihvatam), pa da rećemo da su - narućioci-investitori, korisnice-stanovnice manastira, statičar (bilo ga je), projektant (jedan »stručnjak« je i taj novi izgled kampanjela mora staviti na papir) i majstori-izvođači - bili žnaveni i, naravno, prije i povrh svega - teke ićno »dobronamjerni«, dok spominjat čak nivo etike do struke (za pojedine pobrojane »neimare«), ovđe bi s moje strane bilo vrlo neumjesno, jer nijesu zaslužili da uz njih takve ide - uzvišena etika.

Nijesu ni svi nekadašnji krši vratiti, nit su vratiti krši vratiti na isto mjesto, nit je isti broj redova krša(h) u visini okana na preslicu ka nakon rekonstrukcije iz 1966. godine, nit su prekrivne kamene ploče povrh zvonika na svoje mjesto položene, nit je ugao novijeh ploča povrh zvonika isti ka priđe, ...!

A i da jes - uz vaskoliko »švajcarski« pedantno oznaćavanje, svakoji kamen s najvišom pažnjom i stručnošću vratit »na svoje mjesto« na zvoniku, koji je, iznovice naglašavam - bez ićesove preše, na ovakovi priđe opisani način - uopšte tican:

- ne bi to više bio oni kamen, koji su one nekoje majstorske ruke - u smiraj nekojeg septembarskog dana pri kraju XIV stoljeća, dok je kiša polako i pomalo poćinjala naodit - »baš tu i tako poćinule-ugradile«;
- nit bi to više bio ni oni kamen, koji su one nekoje majstorske ruke - u osvit nekojeg aprilskog dana pri kraju XIV stoljeća, dok se s one bande jezera, poviše albanskih planina, širilo jutarnje rumenilo na istoku - »baš tu i tako poćinule-ugradile«.

Crkva Presvete Bogorodice

Na ovoj crkvi su improvizovano, bez oslonca na materijalne ostatke, dokumentaciju i tradicionalna iskustva, dograđeni boćni paraklisi sa apsidama nad ostacima boćnih brodova prvobitne crkve i nova priprata nad temeljima nekadašnjeg trijema, pri ćemu su uništeni stariji kulturni slojevi, koji su bili izvor podataka o izgledu crkve, tehnikama zidanja i genezi građevine.

Izgradnjom svoje zadužbine, na ostacima romaničke trobrodne bazilike Bodina Vojislavljevića - jasno je da Jelena Balšić nije imala namjeru da prvobitnu baziliku obnovi i rekonstruiše.

O tome sve očigledno sédoči, a ponajviše to što se gabarit jednobrodne crkve iz 1439. godine, u tlocrtu ne poklapa sa starijom crkvom u dijelu oltarske apside (apsida nekadašnjeg centralnog-središnjeg broda bazilike bila je veća od ponovoizgrađene), ka i to što na mjestu bočnih brodova i u zapadnom dijelu, dograđene strukture iz sredine XV stoljeća - nemaju odlike djelova bazilike.

Zato je SPC nad vaskolikom postojećom-zatečenom arhitekturom »obavila rekonstrukciju - na svoj način«!

U struci (pomeđu ostalih) postoji pravilo: da se prilikom rekonstrukcije građevina (crkava, srednjovjekovnih dvoraca, itd.) ide toliko daleko u prošlost, to jes, u stare strukture i slojeve - dok se gođ ima dovoljno opipljivih-pouzdanih materijalnih podataka-dokaza, uz teorijska i teoretska saznanja i pretpostavke - za vjerodostojnu rekonstrukciju istih i zaokruživanje cjeline ili segmenata.

Što će mi ova moja vaskolika u potonjih par pasusa upravo ispričana (dozvolite da metnem) akademska priča, kad na Bešku:

U zli čas samo banu »crnomantijaška ekipa« (uz svesrdnu »hrišćansku« podršku i »tehničku« pomoć militantne »uniformisane ekipe«), skupljena s konca i konopca i Bog ve pita kakvog pedigrea - i ovu crnogorsku svetinju a Balšića, što se veli, muku, jednostavno - na svoj način vandalski »prekroji«!

Glede na fundamentalni ovđe »izvedeni-sprovedeni« graditeljski zločin i kulturocid, skoro da je nevažno spominjat, ali ipak, da i ovđe ostane slijed:

zidanje dograđenih partija izvedeno je nestručno - kao i rješenje krovnih ravni - obrada zone oko otvora za vrata i okna - formiranje krovnih vijenaca - obrada spojnica.

Biće da im se silno forcalo da što priđe obave rabotu, a i građeno je zisto sumalo »majstorske vještine i žnavenosti«.

Na krovu je postavljen krovni prekrivač od bakarnog lima preko cementne podloge, koja je izvedena u obnovi 1966. godine.

Na prozorskim otvorima ugrađene su mašinski obrađene mermerne tranzene (tranzena: kameni dekorativni elemenat postavljen u oknima), koje, ka takve i nijesu »baš« ovdašnja tradicija.

U interijeru je izvedena nova oltarska pregrada - mašinski obrađen kameni ikonostas sa reprodukcijama ikona bez umjetničke vrijednosti.

Učinjeno neću dalje posebice opisivat, jer fotografije dovoljno zbore.

Za razliku od crkve Svetog Đorđa, đe ništa od nekadašnjeg fresko-slikarstva nije ostalo, ovđe su od starog živopisa danas u oltarskoj apsidi sačuvani fragmenti, na kojima se ne razaznaje sadržaj.

Ka i crkva Svetog Đorđa i ova će crkvice, siguran sam - bit »piturana«.

Đurđevu crkvu sam nazva draguljem, a Jeleninu crkvu, od kad su je moje oči prvi put viđele, doživljavam ka »biser na Jezeru«.

Dozvoliću sebi da opišem moj sadašnji doživljaj iste, iako neće biti iskazano rječnikom arhitekture (ili arhitekta):

Ova novonastala i sklepana građevina očajnih proporcija, forme i detalja, me podseća na ogromnu i nezgrapnu »žabu krastaču nad Jezerom«.

Svuđ po Crnoj Gori će »tamo oni« stignu (pa i na ove dvije crkve) natakare mermerne, dobro bijele krstove (če ih je bilo i če ih nije bilo), koji se štancuju u nečesovoj radionici po nacrtima čiji se oblikovno-likovni uzori nalaze vanka Crne Gore.

Krstovi površ naših starih crkava su većinom bili metalni i lijepih-elegantnih proporcija.

Malo im je bilo što su sve u čem su uložili i česa su se dofatili - nagrdili, no su i krst, postavljen navrh zvonika 2004. godine (prilikom sanacije preslice, koja je bila pala prije 20-tak godina) - zamijenili.

To je bio jedan jedini detalj na ovom vaskolikom manastirskom kompleksu obnovljen u skladu sa projektnom dokumentacijom RZZSK. Ali, kontali su - da im nije bio dovoljno »tamo njihov«, pa su ga sporad forme, proporcija i »simbola« - brže-bolje »skrajnuli«.

Vala ni ovi krst ne moga od "tamo njih" - skapulat.

Jedanak su ugrabili da i postolje krsta i cijele one središnje (kose) i bočne (ravne) kamene djelove površ preslice - »za svakoji slučaj malo preslože« i promijene izgled samog završetka zvonika.

Znači, sve je na otoku Beška: izgrađeno, dograđeno, nadgrađeno, popravljeno, prepravljeno, »sanirano i obnovljeno« - bez saglasnosti službe zaštite i sprovedene zakonske procedure.

Nereverzibilnim ovđe sprovedenim radovima trajno su oštećeni ili (najvišijem dijelom) u potpunosti uništeni izvorni materijalni ostaci, čime je uništen integritet dobra kulture i nepovratno izgubljeni slojevi crnogorske kulture.

Ovako se - bez poštovanja, bez razumijevanja, bez ošćaja i krvnički »čereči, raskuba i prekraja« samo tuđe - koje je bez muke i/ili na prijevaru krvoločno stečeno-oteto, a kojem »po svakoju cijenu« treba dat-nametnut svoj pečat, što u konkretnom slučaju znači:

Unijet srednjevjekovni mrak u današnji sunčani Mediteran, koji je, po prirodi stvari i u svojoj uzvišenosti, zagledan u samog sebe i dovoljan samom sebi, i koji je, sporad toga - »neoprezan« i ne brenuje opasnosti koje iza (našeg ševernog) kantuna ne patišu bečat i prežat od strane onijeh nekad - poraženih, tlačjenih, obezglavljenih, obezgaćenih, isfrustriranih - pa naprečac (kad im je »moglo bit« i uz buljuk ovdašnjih kvislinga) - agresivnih, primitivnih, bijesnih, oholih i zluradih!

Drugi (civilizovani) narodi, ka zjenicu oka svojeg, čuvaju i štite svakoji krš na krš iz svoje prošlosti i dobro paze, ka da vrše operaciju te zjenice, kako će, ako treba, skinut kaltu (malter) sa toga krša.

To je tako u normalnim državama i kod naroda če je procenat kvislinga jednocifren broj (ako ih uopšte ima - kad su dobra nacionalne kulture u pitanje), ali pri nas ima pričina (uzrok) tome što i ovđe nije ka kod drugijeh:

Na Cetinje stoluje oni nepomenik i nekrst, a u Titogradu stoluju 3-4 nevolje, koje 2-3 desetljeća vode ovu ubogu Crnu Goru, ne čineći ono što im je bila državnička obaveza - i - nacionalna dužnost, a to je - da sprovode zakone - i - zaštite dobra crnogorske kulture, svima im, a sve taman spram njihovijeh »zasluga(h)« - crn obraz osta zadovoljek!

Minimum što zaslužuju da im javno u pisanoj formi prozborim jes ovako, jer da su šćeli imali bi ponata(h) »odbraniti i zaštititi« ovi i druge crnogorske manastire i crkve.

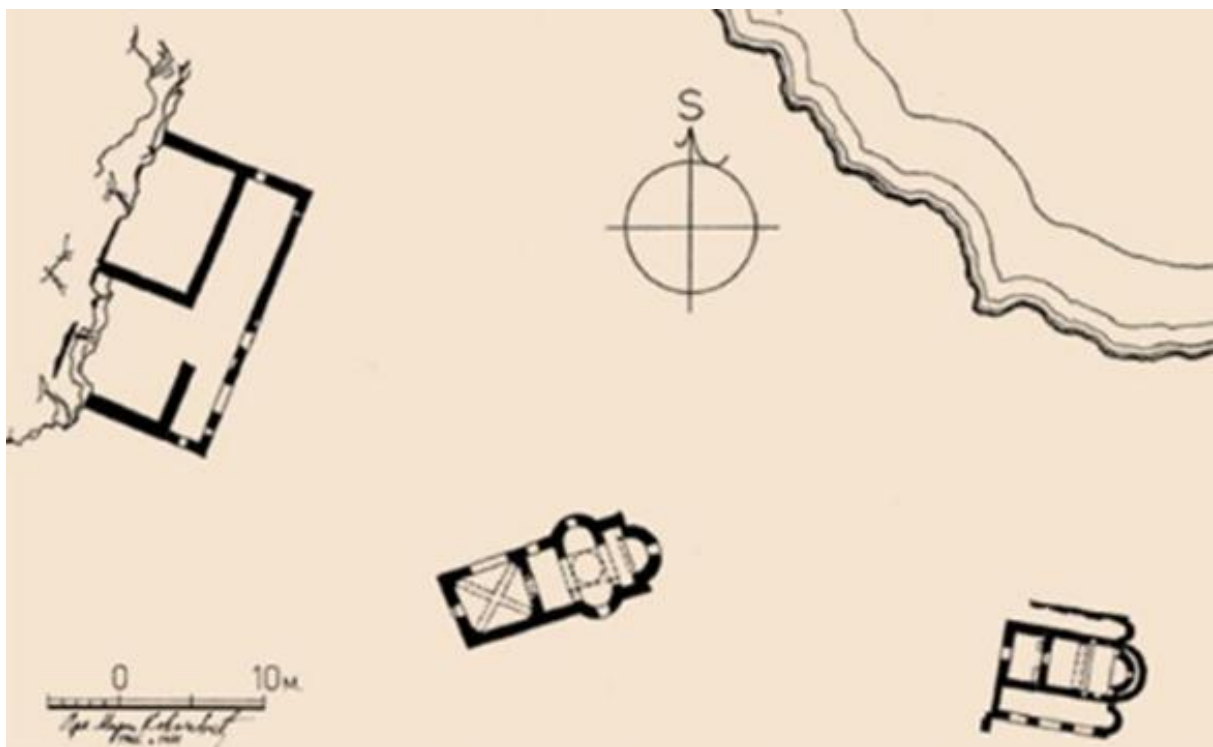
Zato, neka se potave, jer su - sporad svoje »političke odluke« da se ogriješe o zakone i Ustav Crne Gore (koji su ih jasno obavezivali), to jes - svojim žmurenjem i nečinjenjem i tijem davanjem podrške zduhi i vandalima iz SPC, doveli do nesagledivih i nepopravljivih pošljedica - sušto su, istom, zaslužili da završe na sud!

Bilo bi mi najvolije i iskreno se nadam da će ovo što pišem, pomeđu ostalog, donekle poslužiti budućim pokoljenjima da znaju i nikad ne pozabe-zaborave (ili barem ne - do ure udesne):

Ko su »glavni i odgovorni krivci« uništenja crnogorske sakralne arhitekture - nacionalnog blaga kulture i duhovnosti i, usljed toga, uspostavljanja kulturološke okupacije do kulturocida, što će, uz mentalnu kolonizaciju Crne Gore - dovest do nestanka ove države i nas Crnogoracah!!!

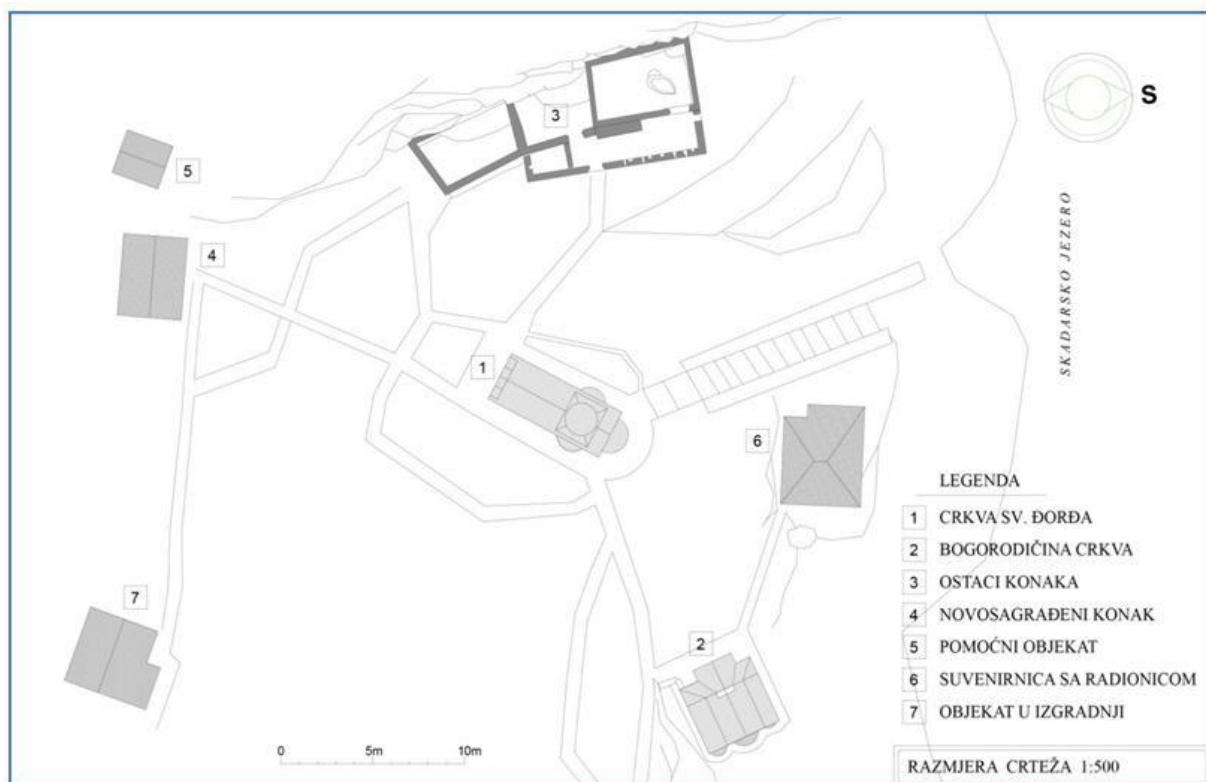
Eto, što se učinje i što se čini, svuđe i po vaskolikoj Crnoj Gori, od najznačajnijeg - medijskog - dijela nacionalne kulture, a lokalitet Beška (jedan od duhovnih, kulturnih, političkih i istorijskih centara balšićke Zete) - posedovao je materijalne dokaze za skoro milenijum naše kulturne istorije.

Niđe ništa više nije isto ka negda i više nikad neće i ne može bit!

Situacija manastirskog kompleksa 1971. godine

Situacija manastirskog kompleksa 2013. godine

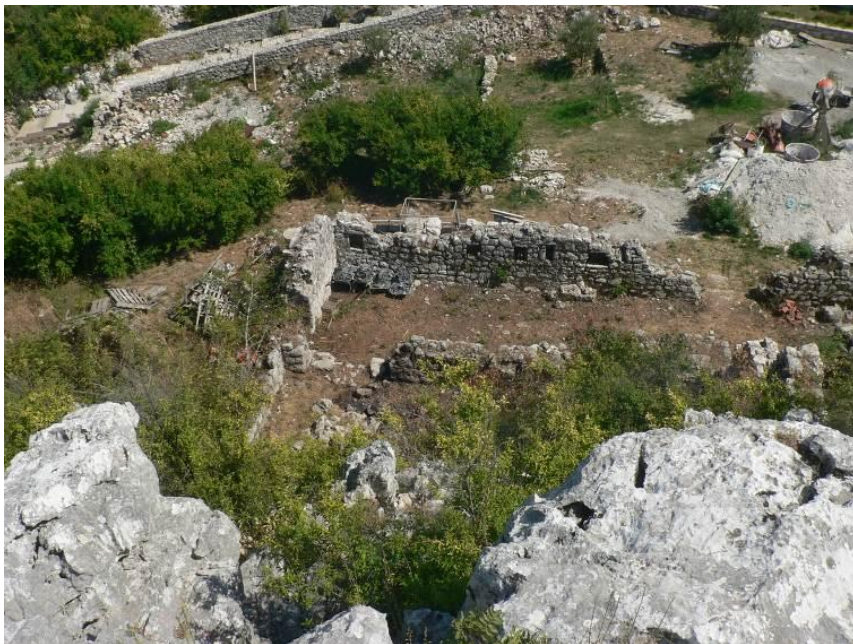

Zaključak

O devastaciji crnogorskih manastirah pisalo je nekoliko uglednih autora.

Ne bi bilo zgorega da ovđe metnem prijevod na crnogorski jezik riječi devastacija: »uništiti, rušiti, razoriti, pustošiti« - jednom riječju rečeno - »bestragati«. Ipak, naši zvuči dosta jasnije i opipljivije, to jes - razumljivije i realnije.

Radi se o naučno i/ili stručno napisanim studijama, elaboratima ili tekstovima.

Lično sam se odlučio, pišući o tome kako je devastirano pet našijeh manastirah, liše struke i nauke i, nadam se, na osoben način sagledavanja prostora urađene prostorne analize za neke od manastirah - da se »pozabavim« i - motivima, namjerama, ciljevima, načinom i okolnostima - zašto i kako se opisano i fotografijama dokumentovano izdešavalo.

Sve napisano-iznešeno, glede ovijeh pet karakterističnih primjera, što je SPC zlaradice učinjela, čini i što će još činjet od našijeh manastirah - može se i mora nazvat samo jednom jedinom riječju-imenom, a to je: ZLOČIN!

Pobogu - pa, crkva ne bi smjela činjet zločine, zar ne!?!

Sporad česa SPC gore opisano učinje - da' sam više odgovora (taman spram njezinija »zaslugah«), a biće ih i do kraja i na samom kraju ovoga teksta.

Naglašavam, da su kod ovijeh manastirah (i kod mnogih drugih po Crnojzi Gori) sve spomenute, opisane, prikazane i neprikazane »intervencije« - izvedene bez dobijanja-izdavanja zakonom propisanih saglasnosti i dozvola, od strane nadležnija institucija, to jes - bez sprovedenog upravnog postupka, što znači: nelegalno, na divlje ili na crno.

Da »neimare« (mislim na korisnike-naručioce-finansijere i raznorazne izvođače) pobrojanih gradnji, dogradnji, nadgradnji, »rekonstrukcija« i »sanacija« manastirskih crkavah, kućah-konakah i ostalijeh građevinah - pitamo:

»Kako im se čini njihova graditeljska rabota?« - siguran sam da bismo dobili odgovor poput: »Srećni smo i oduševljeni svim izgrađenim-izvedenim (»realizovanim-sprovedenim«), jer smo »estetski oplemenili« manastir i okolicu, jer smo ...!«

Njihovozji sreći vidim mjesta, jer čine što im drago i sve što im je nampalo, ali oduševljenju u stručnom, arhitektonsko-estetskom smislu - mjesta, nažalost, nimalo nema.

Moram opetovat: kad bi nekoji student arhitekture na bilo kojem uglednom evropskom fakultetu, ka svoj rad-projekat predložio bilo što od prikazanog, ne samo da ne bi položio ispit (takvi student do diplomskog rada, naravno - ne bi ni stiza) - no bi mu uljudno bilo šetovano da se prepiše na nekoji drugi fakultet i promijeni budući poziv.

Dozvoliću sebe da napomenem - da studenti koji završe studije na arhitektonskom fakultetu u Titogradu, imaju:

- relativno skromno znanje o našoj sakralnoj arhitektonskoj tradiciji (hrišćanskoj i islamskoj (stilovi, karakteristike, istorijske činjenice, osobenosti Zetske graditeljske škole, uplivi Istoka i Zapada, ...)) - može bit da se radi samo o otaljavanju ispita, bez želje po dubljem saznanju o svojem graditeljskom našljeđu (to im mora uđest profesor istorije arhitekture);
- očigledno neznanje glede devastacija našijeh manastirah (to im, istom, mora uđest profesor istorije arhitekture);

- apsolutnu nezainteresovanost spram učinjenijeh zločinah nad našijema manastirima (i ovo im mora uđenut isti profesor - pod uslovom da on nije »učestvova u ovijema zločinima(!)«).

Znači - mladim kolegama i koleginicama su sve ove devastacije blaga crnogorske kulture nepoznate i tuđe, ka da se dešavaju tamo neđe drugo i daleko po svijetu bijelome, to jes - oni ne znaju da se ide išta od ovijeh zločina uopšte i zbilu!

Ukupno gledano kod nas skoro da nema temeljite posvjećenosti crnogorskoj sakralnoj i vernakularnoj arhitekturi (čast izuzecima).

Ogromnoj većini arhitekata i arhitektica ova tema devastacija je ili nepoznata ili, očigledno, nije bitna. Ostalojzi pučini takođe. Ni u Inženjerskoj komori Crne Gore (Komori arhitekata) - nikome ne nampada da jedne jedine bešede javno prozbori i pozbori o ovijema zločinima i/ili da u pisanoj formi podigne glas protiv počinioćah! A, država je (blago rećeno) »nezainteresovana«! Drugijema rijećima rećeno - niđe niko ozbiljno, odgovorno, »došljedno i do kraja« ne vodi računa o ovom dijelu kulturnog našljeđa i istorije - tako da sve ide na ruku hordi vandala iz SPC.

No, ne činim to ni ja »došljedno i do kraja«, jer da nije tako - barem bih pokrenuo organizovanje potpisivanja peticije da ova nesrećna država po ovom pitanju konaćno »poćne obavljat svoj posa«, a to je:

- da ukloni sve anticivilizacijski i na crno izgrađeno po našijem manastirskim kompleksima i priđe toga
- da pohapsi srboćetnićko-crnomanćijašku zbojnu, smjesti u bajbok i privede k spoznaniju prava!

Ogromna većina njih boravi, to jes - »bezbrizno« je nastanjena i »komotno« živi u Crnojzi Gori, bez neophodnih papira za boravak, državljanstva, itd., a zna se - jedini »nezvani i ilegalni gosti« su - miševi i pacovi.

Malo im je pustim »hrišćanima« i to, no još i po vrh svega - nesojski ćereće i zapjenušano uništavaju kulturu zemlje u kojojzi horijatski iju koru leba, kupljenu od crkovne imovine krvnićki i krvavo otete 1918. godine i potlje!

Ma im na Kosovo, »tamo njihovu kol(ij)evku« svega i svaćesa - ne basta turin nakvećit. Samo su Crnu Goru unavićdeli, jer im moće bit!

Dakle, skoro niko ne denja i ne breñuje arhitekturu manastirah, no - svima je poznata recimo »problematika« projekta »Skadar Lake« i one staklene kule pri hotelu »Podgorica«.

Moćemo i treba i o tome, naravno, vodit stručnu i akademsku raspravu, ali devastacija medijalnog dijela crnogorske kulture je apsolutno zapostavljena tema - a neuporedivo znaćajnija od upravo spomenutih!

Samo da naglasim - da nikome vala ne nampade da digne glas barem protiv onoga rugla od onijeh 10-tak na divlje sklepanih »vikendaško-ribarskih« straćarah (od tvrdog materijala), pri mostu na Tanki rt - po sred Nacionalnog parka »Skadarsko jezero«, što je svima nama pred oći - a ne nekojizi tamo neđe manastiri.

Za te manastire - ćemo lako!

Ima ko za njih da brine i da ih »dobro i zavazda zbrine«!

Svi manastiri na Skadarskom jezeru, ka i ove kućarice pri samom magistralnom putu - liše drugih zakonskih akata koji obavezuju, shodno i Prostornom planu podrućja posebne namjene za Nacionalni park »Skadarsko jezero«, nalaze se u zoni strogog režima zašćite!

Isto znači - da bez papira nema gradnje, rekonstrukcije i slično.

Naravno, to važi - đe ima države!

Mene, ka šedoku, nijesu etika do struke i ošećaj nacionalne odgovornosti dozvolili da obrnem glavu i rbat ovojzi temi i mainam se (ostavim se, uklonim) - od učinjenijeh zločinah nad crnogorskom kulturom!

Trenutak je i da kratko spomenem novoizgrađene hramove u Titogradu, Baru, Beranama, Mojkovcu, buduću gradnju hrama na Prevlaci kod Tivta, ...!
O istom neću mlogo zborit, jer ne zaslužuje potanko stručnu pažnju, osvrt i analizu.

Tu je sve tako jasno, očigledno i jednostavno.

U pitanje su - nečesovi nazovi stilovi, arhitektonski sklopovi, proporcije, elementi, detalji, itd., koji su u najvećoj mjeri strani ovdašnjem podneblju i našem sakralnom graditeljskom našljeđu, ka dijelu šireg mediteranskog arhitektonskog sakralnog korpusa.
Radi se uglavnom o samo donekle i to jedno modifikovanoj srednjevjekovnoj »tamo njihovoj« raško-moravskoj arhitekturi i/ili (bolje reć) kumbulju (kompilaciji) svega i svačesa - koja ka takva, glede na to da je nastala na prijelomu dva milenijuma (nastaje i dalje) - nema ama baš ničesovu arhitektonsku vrijednost.

Drugijema riječima - to je arhitektura čije je mjesto i značaj u struci taman takav, da ću je mirne duše imentovat: »arhitektura zastida« ili »zastide u arhitekturi«.
Ne želim propuštit da naglasim da za mene u istu »kategoriju«, glede arhitektonskih vrijednosti - spada i arhitektura nove (katoličke) katedrale u Baru.

Kako gođ - i »intervencije« na postojećima manastirima i u njihovoj okolici, ka i gradnja novijeh manastirah, hramovah, crkavah - ima isto za cilj:

Nametnut nam tuđu i u XXI stoljeću davno već prevaziđenu »tamo njihovu« sakralnu arhitekturu, koja će vremenom, zbog neviđenog kvantiteta sadašnjeg graditeljskog zamaha SPC, ako ne - potpuno potrijet našu vaskoliku tradicionalnu sakralnu arhitekturu (što je eto nemoguće, samo sporad toga što su seocke crkve »sačuvane« (one im nijesu »interesantne« za »prepravke«, jer nemaju »snagu« manastirah, pa im njih nije »potrebito« ticat)) - ali će zato, arhitekturu našijeh manastirah nepovratno: oskrnavit, zagušit, nadgornjat, uništit - i tako »nasilno« i time »neprirodno« - postat dominantna u ovdašnjem prostoru i na ovome podneblju.

Brojni manastiri su nam na taj način već nepovratno degradirani i devastirani.

U uvodnom dijelu sam spomenuo da su zločini ovakove sorte učinjeni i nad manastirima: Orahovo, Ćelija Piperska, Sveti Arhanđel Mihailo na Prevlaci kod Tivta, a ovđe moram dodat i užas i katastrofu učinjenu od manastira: Kom, Moračnik, Kosmača, lokaliteta Tophala, itd., itd.

Crnogorska nekadašnja, a doskorašnja - dovoljno lijepa i kvalitetna slika, kad je sakralna arhitektura u pitanje, kojom dadasmo vrijedan doprinos široj mediteranskoj arhitekturi - ponos jednog malog naroda - biće nepovratno »skinuta« sa zida galerije evropskija naroda i zamijenjena nekom: drugom-prepravljenom-novom, tuđom i bezvrijednom.

Liše dijela konakah Manastira Ostrog, vaskolika pobrojana i ovđe opisana zlodjela (nečesovo drugo nazivalo za učinjeno - nema), nad našom sakralnom arhitekturom, izvršena su otkad je 1991. godine, na stolovač Svetog Petra Cetinjskog - zasio oni nepomenik i nekrst, koji onakav kakav je (nesretnji rob), taj nekad sveti stolovač, nažalost - zanačijek ošporaka!

Istina je preča od svega!!!

Međutijem - nije on jedini krivac.
Nad popom bi - mora bit pop!

Glavni krivac je država Crna Gora, to jes - njezina vlast.

Ka i svakoja država i naša je imala i ima svoje instrumente vladanja: zakone, inspekcijske službe, sudove, a bogomi i kazneno-popravne domove.
Iako su ovizi spomenuti »neimari« po Crnojzi Gori - agresivna i primitivna uglavnom »uvezena« zbojna, država bi, da je šćela - Iako ižljegla na kraj š njima!

Ali, »naša crnogorska« vlast se igrala nečesove sopstvene toboš »pragmatične političke igre«, koju je sramno izgubila od istog nepomenika (što je njezin problem) - ali smo mi ka narod, zbog te njezine »igranke«, dočekali da danas imamo mnoga zanačijek devastirana dobra kulture!

Šedoci smo zločina nad našom kulturom - što je bolno, poražavajuće i ponižavajuće!
To je naše zastiđe, koje nikad neće umrijet!

Da su u nekoj zapadnoj evropskoj državi izliveni samo temelji u betonu onoga konaka ispred Manastira Dobrilovina (što je recimo 'iljaditi dio svega »realizovanog«) - investitor bi, shodno zakonima, bio načeran da u najkraćem roku i o svojem trošku sve dovede u prvobitno stanje.

Državi Crnojzi Gori, nepomenik iz Cetinjskog manastira - čak zabrani pristup na Bešku i DPS-SDP koaliciji ne basta poslat inspekciju (i ostale koga je trebalo) - da nogom kroče na tu istu okupiranu Bešku.

Sve je to, naravno i već rečeno - bila stvar kukavičke, suludne i pogubne političke odluke.

Povrh svega - nežnavena, autistična i neavizana ovdašnja vlast - okupatorskoj SPC u Crnoj Gori i nekrstu sa Cetinja, decenijama već sramno »oprašta« vaskoliki porez na njezine basnoslovne finansijske »marifetluka« (svakogodišnje mjereni silnijema meleonima eura), koji su javno i tajno i na »svemoguće« načine - »namijenjeni i upereni« upravo protivu Crne Gore i Crnogoracah!

No, u okviru istijeh pogubnih grešakah, dio ove sadašnje »ekipe« na vlasti je, još novembra mjeseca 1989. godine - dozvolio da plemenska crkva iz sela Građani bude uknjižena na SPC.

Crkvu Svetog Jovana Krstitelja su 1708. godine, izgradili i tokom vremena održavali - preci svih nas plemenikah iz Građanah i vjerovatno nekad nekizi pomeđu njih dali svoju zemlju (ili je to bila komunika - seocki pošed) - na kojoj je crkva podignuta.

Zaboga - đe tadjer i te 1708. godine - ono bješe SPC ...?!?

Naravno, spomenuta crkva je samo jedna od mnogih crnogorskih seockih crkavah koje su »završile« ka »tamo njihov« okupirani pošed!

I mimo drage volje da pokušam zaključiti optimistički - ne mogu to učinjet, jer nije u pitanje recimo 55 stranica papira ispisanija grafitnijem lapisom, pa da se to može gumicom izbrisat. Radi se o građenim strukturama u fizičkom prostoru i nije realno očekivat da će ova država, koja nije spriječila izgradnju istih - smoć snage i:

- ukloniti oni konak ispred Manastira Dobrilovina (shodno elaboratu);
- oburdat onu dogradnju pri onojzi manjoj crkvi Manastira Beška (shodno elaboratu);
- otući oni vaskoliki malter skupa sa fresko-slikarskom podvalom u Manastiru Starčevo (shodno elaboratu), ...

Riječ je o elaboratima koje je 2013/14 godine, izradila nadležna institucija Ministarstva kulture Crne Gore - to jes: riječ je o zaludnoj radbi pri ovakvoj sadašnjoj vlasti u Crnojzi Gori i pri njezinim ovakvim »državnim« institucijama.

Od nečesa se mora početi - zato ona limena (nazovi) crkva sa vrh Rumije mora lepetnut ka što je »dolećela«, iako je to samo kap u moru.

Na kraju, ka nepokolebljivi ekumenist, tvrdim da su najuzvišenija civilizacijska dostignuća Crne Gore i nas Crnogoracah (pod Crnogorcima u ovom trenu podrazumijevam - sve nas stanovnike-državljanje Crne Gore, ne glede na naciju i vjeru) - bila:

- služenje liturđija i po pravoslavnom i po katoličkom obredu u crkvama sa dva oltara, na našem južnom primorju - i
- zajedničko iznošenje krsta Svetog Vladimira Dukljanskog na vrh Rumije od strane hrišćana i pripadnika islamske vjere.

Naravno, svima vama, koji gornje upravo pročitate, je isto poznato, ali spomenuh sporad podšećanja na to - kako je bilo priđe, a kako potlje nepomenikovog dolaska u Crnu Goru! Zlehude li »sreće« š njim i od njegovog krakanja na Cetinje!

Početak decembra mjeseca 1991. godine, u zgradi Barske nadbiskupije (»Biskupadi«) primio me je u pošetu tadašnji, danas pokonji, nadbiskup barski Petar Perkolić. Tokom razgovora od uru vremena i u četiri oka, gospodin nadbiskup mi je reka da je ovi nepomenik (napomena: ovako ga ja »krstim«), još te iste godine, išćera katoličke svještenike iz crkavah sa dva oltara i zabranio im pristup. Dok je to izgovara, nadbiskup Petar nije moga skrit svoju nemoć i tugu - ni u glasu, ni u izrazu lica, ni u očima.

Daklen, jedan od prvija »hrišćanskih poteza« ovoga nekrsta, teke se stanio na Cetinje - bio je uzet apsolutno »prvijenstvo« u ovijema crkvama i bit u njima »saaam« - bez brata hrišćanina!

Ako već nijesmo na planetarnom nivou braća, sporad crkavah ka institucijah i svega što one ka takve, »ljudskom prirodom« vođene, imaju u svojim pedigreima - barem se u maloj Crnoj Gori, a sa ovakvom nekadašnjom ovdašnjom tradicijom - ekumenizam moga iskreno i snažno prigrlit, ljubiti i čuvat.

Krst iznošen na Rumiju okuplja je i hrišćane (pravoslavce i katolike) i pripadnike islama, a to znači - sve narode u Crnoj Gori: i Crnogorce i Muslimane i Bošnjake i Albance i Srbe i Hrvate! Kuđ među narodima iskat višeg zajedništva, sloge i ponosa od toga - i više radosti od takve! Uljudno molim - zastanimo ovđe na tren i pomislimo: kako bi to samo Bogu bilo ugodno!!!

Ni jednog ni drugog običaja više nema.

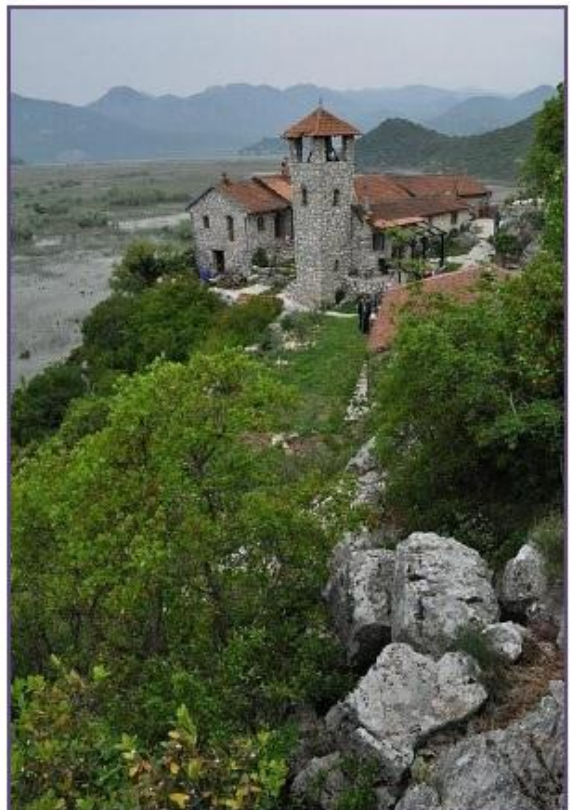
Nijesu skapulali.

Nit se više liturđije uz oba pojanja služe pod istijem crkovnijem šljemenom, nit nas više starostojni i slavni naš Dukljanski svetac okuplja!

Oba ova naša najuzvišenija civilizacijska dostignuća nam je, s najprizemnijim ciljevima - agresivno, bezobzirno, bezočno i alaburde (na silu, silom) uništila-poništila i antihrišćanski otela Srpska pravoslavna crkva, odnosno, njezina filijala-ispostava-odbor u Crnoj Gori, to jes - nepomenik i nekrst na njezinom čelu!

Na sličan način, ali u krvavim okolnostima i pod strahovladom, ta ista SPC, u ondašnjoj »na bratcki način« okupiranoj Crnoj Gori - i uz prijetnje smrću starom crnogorskom mitropolitu Mitrofanu Banu (čiji je predak po ocu Ivo Bajković, iz mojija Građanah, sa tadijer našeg zajedničkog ognjišta, pasa put Grblja) - jednako učinje od naše svete i prečiste Crnogorske pravoslavne autokefalne crkve!

Od takozvane Srpske pravoslavne crkve, koja u svojem »arhivu« ima onu »pusulicu« (čitajte: anatemu) Dimitrija Homatijana iz maja mjeseca 1220. godine, i onu »pozdravnicu« (čitajte: prokletsvo) carigradskog patrijarha Kalista pomeđu 1350. i 1353. godine - nije se ni moglo očekivat: ništa drugo, ništa bolje, ni ljepše - a ni grđe!

Manastir Kom

Manastir Orahovo

Manastir Moračnik

Ljeta Gospodnjeg, 2017.